

ΑΘΑΝΑΣΙΑ Κ. ΑΒΔΑΛΗ

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΟΛΥΜΕΡΗΣ: ΕΝΑΣ ΛΟΓΙΟΣ ΤΥΠΟΓΡΑΦΟΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΗΠΕΙΡΟ (1811;-1858;)

Ο Γεώργιος Πολυμέρης υπήρξε κατά την οθωνική περίοδο ένας από τους πιο γνωστούς τυπογράφους, εκδότες και βιβλιοπώλες της Αθήνας και κυρίως της Ερμούπολης. Ήταν όμως ο ίδιος συντάκτης άρθρων σε εφημερίδες, καθώς και συγγραφέας διάφορων έργων. Στη συγγραφική δραστηριότητά του ξεχωριστή θέση κατέχουν οι Διατριβές του, που δημοσίευσε κατά διαστήματα από τα 1836 ως τα 1855, στις οποίες οφείλει και το μεγαλύτερο μέρος της φήμης του.

Βιογραφικά

Για τη ζωή και το έργο του Γεώργιου Πολυμέρη ελάχιστα πράγματα έχουν γραφτεί ως σήμερα. Απ' όσο γνωρίζουμε, πρώτος ο Ανδρέας Χούμης στη μελέτη του για τα τυπογραφεία της Σύρας μεταφέρει τις πληροφορίες που —όπως αναφέρει— έλαβε από τους παλαιότερους Ερμούπολίτες σχετικά με το πρόσωπο του Γ. Πολυμέρη. Σύμφωνα μ' αυτές, ο λόγιος αυτός τυπογράφος έμαθε την τέχνη του στη Βοστώνη της Αμερικής, όπου μετά την καταστροφή της πατρίδας του είχε προσληφθεί από Αμερικανό φιλέλληνα. Οι παλαιότεροι Ερμούπολίτες θυμούνταν ακόμη ότι αυτός γνώριζε την Αγγλική, τη Γαλλική και άλλες γλώσσες¹, ενώ είχε και «δίπλωμα διδάκτορος της Νομικής»². Εξάλλου, ο ιστορικός της Ερμούπολης, ο Ανδρέας Δρακάκης, αναφέρει —συμπληρώνοντας τα προηγούμενα— ότι ο Γεώργιος Πολυμέρης είχε ζήσει πολλά χρόνια στη Βοστώνη³.

Οι παραπάνω πληροφορίες σε συνδυασμό με τα λόγια του ίδιου του

1. Α. Κ. Χούμης, *Περί τυπογραφίας εν Σύρω*, Σύρος 1901, σ. 10-11.

2. Εννοείται το πτυχίο της Νομικής.

3. Α. Θ. Δρακάκης, «Ελληνικόν Λύκειον Χρήστου Ευαγγελίδη (Ερμούπολις 1846-1857)», *Κυκλαδικά Θέματα*, 4(1987), σ. 206, σημ. 31.

Πολυμέρη — «Στερηθείς και γονέων και πατρίδος ήναγκάσθην έξ αυτής τής παιδικής μου ήλικίας νά διέλθω τούς ώκεανούς...»¹ — μάς οδηγούν στο συμπέρασμα πως αυτός ήταν ένα από εκείνα τα παιδιά, τα οποία —στη συντριπτική πλειοψηφία τους— έχασαν τους γονείς τους στη διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης και εστάλησαν για περίθαλψη στην Αμερική².

Ένα πρώτο δείγμα για τη βίαιη διάλυση, που υπέστη η οικογένεια Πολυμέρη, αποτελεί η ανεύρεση ενός χαμένου αδελφού του Γεώργιου, ενώ αυτός είχε από καιρό επιστρέψει από την Αμερική. Το γεγονός της ανεύρεσης σχολιάστηκε από αθηναϊκή εφημερίδα με τα ακόλουθα λόγια: «Μετ' εύχαριστήσεως αναγγέλλομεν ότι εις Πύργον τής Ήλειας άνευρέθη εις άδελφός του κυρίου Πολυμέρου, όστις ώς λέγουν είναι ίσον άπαράλλακτον τῷ πρωτοτύπῳ· ό έν Σύρω κύριος Πολυμέρης διαφέρει μόνον από τόν έν Ήλεία κατά τόν πολιτισμόν, εις τόν όποιον κάμνει γιγαντιαίας προόδους»³.

Δυστυχώς, ο Γ. Πολυμέρης δεν αναφέρεται στους καταλόγους, που σχηματίστηκαν αργότερα, από τα ονόματα 34 ή 36 παιδιών που έφθασαν στην Αμερική μεταξύ των ετών 1823-1828⁴. Αν συνέβαινε αυτό, τότε θα είχαμε σημαντικές πληροφορίες για την ταυτότητά του (λ.χ. ηλικία, καταγωγή), για τον τρόπο που έφθασε στην υπερατλαντική χώρα (αν λ.χ. φρόντισαν γι' αυτό οι Αμερικανοί μισσιονάριοι⁵ ή άλλοι πολίτες των

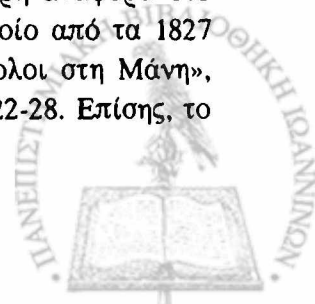
1. [Γ. Πολυμέρης], *Αυτοσχέδιος Διατριβή. Πραγματευομένη μεν περί του Μονοπωλείου [sic] των Διδακτικών Βιβλίων, αποτεινομένη δε προς τους Αντιπροσώπους του Έθνους*, Ερμούπολις 1855, σ. 2.

2. Σ' αυτά τα παιδιά αναφέρονται οι: Σ. Γ. Κανούτας, *Ο Ελληνισμός εν Αμερική*, Ν. Υόρκη 1818, σ. 63 κ.ε. Μπ. Μελαχούρης, *Έλληνες της Αμερικής (1528-1948)*, Ν. Υόρκη 1948, σ. 39 κ.ε. Φ. Μιχαλόπουλος, «Οι Έλληνες της Αμερικής» *Νέα Εστία*, 58(1955), σ. 83 κ.ε. Χρ. Δ. Λάζος, *Η Αμερική και ο ρόλος της στην Επανάσταση του 1821*, τομ. Α-Β, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1983-1984, τομ. Β', σ. 543.

3. Βλ. εφ. *Φήμη*, αριθ. 185/17-12-1838. Το πικρόχολο σχόλιο για το Γεώργιο ασφαλώς θα οφειλόταν σε επαγγελματική αντιζηλία.

4. Βλ. αυτά τα ονόματα στους: Κανούτα (ό.π.), Μελαχούρη (ό.π.) και Μιχαλόπουλο (ό.π.). Βλ. επίσης το συγκεντρωτικό Πίνακα 1 στο Χρ. Λάζο (ό.π. σ. 552), ο οποίος καταλήγει στο συμπέρασμα ότι 40 —το πολύ πολύ— ήταν τα Ελληνόπουλα που οδηγήθηκαν στην Αμερική κατά τη διάρκεια της Επανάστασης (ό.π. σ. 550-551). Τελικά, ελάχιστα απ' αυτά επέστρεψαν στην Ελλάδα, ενώ τα περισσότερα ασπάστηκαν τον προτεσταντισμό. Βλ. Κανούτας, ό.π. σ. 93 κ.ε. Λάζος, ό.π. σ. 556-558.

5. Για τους προσηλυτιστικούς στόχους των διάφορων αμερικανικών θρησκευτικών Εταιρειών, που έδρασαν από τις αρχές του 19 αι. στη Μεσόγειο με ειδικότερη αναφορά στο ABCFM (American Board of Commissioners for Foreign Missions), το οποίο από τα 1827 έδρασε στην Ελλάδα, βλ. Σ. Παπαγεωργίου, «Δυο Αμερικανοί ιεραπόστολοι στη Μάνη», *Πρακτικά Α' Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών*, 3(1976), 22-28. Επίσης, το

Η.Π.Α.¹⁾), καθώς και για τις εκεί σπουδές του²⁾.

Για την ώρα, λοιπόν, το κεφάλαιο αυτό της ζωής του λόγιου τυπογράφου μας παραμένει ανοιχτό στη μελλοντική έρευνα. Πάντως, δεν αποκλείεται αυτός να μπήκε σ' ένα από τα αμερικανικά πλοία (εμπορικά ή πολεμικά, που ταξίδευαν τότε στο Αιγαίο και επισκέπτονταν ορισμένα ελληνικά νησιά³⁾) με δική του πρωτοβουλία⁴⁾. Κάτι τέτοιο μπορεί να το υποθέσει κανείς βασιζόμενος στα λόγια του, που παραθέσαμε προηγούμενα, καθώς και στη συνέχεια τους⁵⁾.

Ωστόσο, στοιχεία που αντλήσαμε από τα Αρχεία της Σύρας ή από άλλες πηγές, όπως επίσης και από το ίδιο το έργο του —εκδοτικό ή συγγραφικό— μας βοηθούν να επιχειρήσουμε στη συνέχεια μια πιο ολοκληρωμένη προσέγγιση, απ' αυτήν που είχαμε ως τώρα, αναφορικά με το βίο και την εντυπωσιακή από ορισμένες πλευρές προσωπικότητα του Γ. Πολυμέρη.

Από τα έγγραφα, που υπάρχουν για το λόγιο τυπογράφο μας στα Αρχεία, θα μας απασχολήσουν κατ' αρχή ένα Πιστοποιητικό και ένα Βούλευμα. Το πρώτο συντάχθηκε στις 12 Ιουνίου 1836, και χρησίμευσε στο Γ. Πολυμέρη για να εγγραφεί στα Μητρώα του δήμου της Ερμούπολης. Το Βούλευμα εκδόθηκε από το Συμβούλιο Πλημμελειοδικών Σύρας στις 2 Σεπτεμβρίου 1850 και απάλλαξε τον Πολυμέρη από μια καταγγελία για κλε-

ρόλο και τη δράση των Αμερικανών ιεραποστόλων στην Ελλάδα αναπτύσσει ο Χρ. Λάζος, ο.π., σ. 472-542. Βλ., τέλος, όσα αναφέρει για τους προτεστάντες (Αγγλοαμερικάνους) μισσιονάριους και τη συνεργασία τους στην Ελλάδα ο πρεσβ. Γ. Δ. Μεταλληνός, *Το ζήτημα της μεταφράσεως της Αγίας Γραφής εις την Νεοελληνικήν κατά τον 19^ο αι.*, Διατριβή επί Διδακτορία, Αθήναι 1977, σ. 71-129.

1. Επώνυμους πολίτες των ΗΠΑ, που μετέφεραν παιδιά στην πατρίδα τους, γνωρίζουμε τους αντιπρόσωπους των φιλελληνικών κοιμημάτων: Χάου, Μίλλερ και Στάιβενσαντ' όπως επίσης και έναν έμπορο στη Σμύρνη, τον Τζόζεφ Λάγκτομ. Βλ. Λάζος, ό.π. σ. 552-553.

2. Ο Γ. Πολυμέρης, είχε γνώσεις Νομικής, όπως προκύπτει από τις Διατριβές του. Σε δυο απ' αυτές, για παράδειγμα, καταπιάνεται με «τὸ σκοτεινόν, καὶ ἐλαστικόν, καὶ διαφορῶμενον 432 Ἄρθρον τοῦ Ποινικοῦ Νόμου», το οποίο αφορούσε την πνευματική ιδιοκτησία και τα συγγραφικά δικαιώματα, δίνοντας τη δική του ερμηνεία, βασισμένη όμως σε νομική επιχειρηματολογία. Βλ. Πολυμέρης, ό.π. σ. 4-6. Του ίδιου, *Απάντησις εις την εν τῷ 1133 Αριθμῷ του «Αἰώνος» καταχωρισθεῖσαν ὑπὸ του κυρίου Ι. Π. Κοκκῶνη Διατριβὴν (εκ του αριθ. 604 τῆς Ἐλπίδος)*, Ερμούπολις 1851, σ. 11-12.

3. Στην παρουσία των αμερικανικών πλοίων αναφέρεται διεξοδικά ο Χρ. Λάζος, ό.π. τομ. Α', σ. 275-337.

4. Βλ. ό.π. τόμ. Β', σ. 667 την περίπτωση του Ι. Ι. Στεφανίδη.

5. «Στερηθεὶς καὶ γονέων καὶ πατρίδος ἠναγκάσθην ἔξ αὐτῆς τῆς παιδικῆς μου ἡλικίας νὰ διέλθω τοὺς ὠκεανοὺς διὰ νὰ συστήσω ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς πατρίδος μου ἔργον ἀξιοπρεπὲς καὶ χρήσιμον, τὸ τῆς Τυπογραφίας».

ψιτυπία. Και τα δυο αυτά έγγραφα δίνουν την ηλικία, τον τόπο γέννησης και μερικά ακόμη στοιχεία από την ταυτότητά του.

Θα σταθούμε πρώτα στο ζήτημα της ηλικίας που παρουσιάζει πρόβλημα, καθώς στο Πιστοποιητικό του 1836 αναφέρεται ότι ο Γ. Πολυμέρης ήταν τότε 25 χρόνων¹, οπότε προκύπτει πως γεννήθηκε στα 1811. Στο Βούλευμα όμως του 1850 αναφέρεται ότι αυτός ήταν τότε 33 χρόνων², που σημαίνει ότι γεννήθηκε στα 1817. Οι διαφορετικές χρονολογίες μπορεί να δόθηκαν από τον Πολυμέρη, επειδή δε γνώριζε ακριβώς πότε γεννήθηκε. Ίσως όμως να είχε κάποιους λόγους, για να αποκρύψει μερικά χρόνια από την ηλικία του, τη στιγμή που δήλωνε τα στοιχεία του στο Δικαστήριο.

Εμείς πάντως θεωρούμε ως πιο πιθανό να γεννήθηκε στα 1811, γιατί έτσι θα είχε την ηλικία των 12 χρόνων και άνω, η οποία ίσχυε συνήθως για τα παιδιά που στέλνονταν στην Αμερική³. Εξάλλου, μόνον αν είχε γεννηθεί στα 1811 θα είχε προλάβει να φοιτήσει σε σχολείο πριν από το ταξίδι του, όπως αναφέρει ο ίδιος⁴. Τέλος, μόνο αν είχε γεννηθεί την παραπάνω χρονολογία θα πρόλαβε να πάρει το πτυχίο της Νομικής και να επιστρέψει στην Ελλάδα γύρω στα 1831, όπως θα δούμε παρακάτω.

Πρόβλημα όμως δείχνει, κατ' αρχή, να παρουσιάζει και η καταγωγή του Πολυμέρη. Συγκεκριμένα, ενώ στο Πιστοποιητικό του 1836 αναφέρεται ότι αυτός καταγόταν «εκ Βώλου»⁵, στο Βούλευμα του 1850 φέρεται ως «γεννηθείς εν Ηλείω»⁶.

Η περίπτωση να γεννήθηκε ο τυπογράφος μας στο Βόλο μάς φαίνεται περισσότερο πιθανή για τον ακόλουθο λόγο: Στην Ερμούπολη ζούσε την ίδια εποχή με το Γεώργιο ένα άλλο άτομο που είχε το ίδιο επίθετο. Πρόκειται για τον Αθανάσιο Πολυμέρη, ο οποίος σε αίτησή του, του 1844, για

1. ΓΑΚ Κυκλάδων. Δημοτολόγιον δήμου Ερμουπόλεως. α/α 2197.

2. ΓΑΚ Κυκλάδων. Κατάστιχον Πρωτοδικείου. Βουλευματα. αριθ. 178, σ. 883-884.

3. Βλ. Λάζος, ό.π. τόμ. Β', σ. 561 κ.ε. όπου τα παιδιά και οι ηλικίες τους.

4. «Παρατρέχων δσα εις την παιδικήν μου ηλικίαν οφθαλμοφανώς είδον περι του αντικειμένου τούτου [εννοεί το ζήλο για τις σπουδές και την παιδεία γενικότερα] και εις έμαυτὸν και εις τούς συμμαθητάς μου, τών όποίων οί γονεΐς, άν και κατατρεγμένοι υπό του έχθρικού πυρός, έθυσιάζον όμως και τὸ τελευταίον λεπτόν εις την παιδείαν τών τέκνων αυτών...». Βλ. [Γ. Πολυμέρης], *Αυτοσχέδιος Διατριβή Πραγματευομένη μεν Περί της υπό του Διευθυντού των Δημοτικών Σχολείων Κυρίου Ι. Π. Κοκκίνη κακώς οικειοποιηθείσης δευτέρας εκδόσεως των Πινάκων της Αναγνώσεως, Αποτεινομένη δε προς τον επί των Εκκλησιαστικών και της δημοσίου Εκπαιδεύσεως Υπουργόν Κύριον Ν. Χρυσόγελον*, Ερμούπολις 1850, σ. 13.

5. Βλ. ό.π. σημ. 1.

6. Βλ. ό.π. σημ. 2.

να εγγραφεί στα Μητρώα του δήμου Ερμούπολης, δήλωνε ότι κατοικούσε εκεί από τα 1822 και ότι καταγόταν από τη Θεσσαλία. Όπως προκύπτει πάλι από την αίτησή του¹, αυτός γεννήθηκε στα 1810². Σύμφωνα με τον Α. Χούμη, ο Αθανάσιος Πολυμέρης είχε μάθει την τέχνη του βιβλιοδέτη στο «Βασιλικόν Βιβλιοδετεϊόν», που λειτούργησε για ορισμένα χρόνια στην Ερμούπολη και που είχε συσταθεί από τον Όθωνα «χάριν των ορφανών παιδών»³, δηλαδή εκείνων των παιδιών που είχαν χάσει τους γονείς τους κατά τη διάρκεια της Επανάστασης⁴. Και τέτοια παιδιά είχαν βρεθεί αρκετά στην Ερμούπολη, η οποία —λόγω της ουδετερότητας που κράτησαν οι καθολικοί Συριανοί στα πρώτα χρόνια του Αγώνα, αλλά και της προστασίας που τους παρείχε η Γαλλία— έγινε το ασφαλές καταφύγιο για τους ελληνικούς πληθυσμούς, που είχαν καταστραφεί οι τόποι τους ή που απειλούνταν από εχθρικές επιδρομές⁵.

Από τις παραπάνω πληροφορίες γίνεται φανερό πως ο Γεώργιος και ο Αθανάσιος είχαν κοινή μοίρα, τουλάχιστον σε ό,τι αφορά την απώλεια των γονιών τους και την αναγκαστική απομάκρυνσή τους από τον τόπο που γεννήθηκαν. Αν δεχτούμε ότι ο τόπος γέννησης και των δυο ήταν ο Βόλος, όπως δήλωσε στα 1836 ο Γεώργιος ή κάποιος άλλος τόπος μέσα στη Θεσσαλία, όπως δήλωνε ο Αθανάσιος, τότε προκύπτει πως το ίδιο επίθετο που έφεραν δεν ήταν μια απλή συνωνυμία αλλά ένδειξη ενός στενού δεσμού συγγένειας μεταξύ τους. Εμείς πιστεύουμε πως ο Αθανάσιος ήταν ένας ακόμη αδελφός του Γεώργιου. Αυτό το στηρίζουμε στο γεγονός ότι και οι δυό τους, αργότερα που απέκτησαν γιους, τους έδωσαν το όνομα Αναστάσιος⁶. Εξάλλου, ο Αθανάσιος βάπτισε έναν άλλο γιο του Γεώργιου, κι αυ-

1. Βλ. ΓΑΚ Κυκλάδων, Δημοτολόγιον δήμου Ερμουπόλεως, α/α 4988.

2. Ωστόσο, από έγγραφο, που συντάχθηκε πολύ αργότερα, προκύπτει ότι αυτός γεννήθηκε στα 1804, ενώ δήλωνε και πάλι τη Θεσσαλία ως τόπο καταγωγής του. Βλ. ΓΑΚ Κυκλάδων, Ληξιαρχικαί πράξεις θανάτου, α/α 517/1869.

3. Χούμης, ό.π. σ. 13.

4. Είναι γνωστό ότι η πρώτη οργανωμένη φροντίδα για την περίθαλψη και εκπαίδευση των ορφανών, από τον πόλεμο, παιδιών εκδηλώθηκε με την ίδρυση του Ορφανοτροφείου της Αίγινας από την Κυβέρνηση Καποδίστρια. Ορισμένα απ' αυτά τα παιδιά μάθαιναν τυπογραφία και βιβλιοδεσία. Βλ. Ε. Ε. Κούγκου, *Ο Καποδίστριας και η Παιδεία (1827-1832)*, Β' Τα εκπαιδευτικά ιδρύματα της Αιγίνης, τέταρτη επανέκδοση, Αθήνα 1992, σ. 63 κ.ε.

5. Α. Θ. Δρακάκης, *Ιστορία του οικισμού της Ερμουπόλεως (Σύρας)*, τόμ. Α' - Β', Αθήνα 1979-1983, τόμ. Α', σ. 1-17, τόμ. Β', σ. 23 κ.ε. Α.Ε. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τομ. ΣΤ', Θεσσαλονίκη 1982, σ. 108 κ.ε.

6. Για τον Αναστάσιο Αθανασίου Πολυμέρη βλ. στα ΓΑΚ Κυκλάδων, Δημοτολόγιον του δήμου Ερμουπόλεως, α/α 14008 (ήταν επίσης βιβλιοδέτης). Για τον Αναστάσιο Γεωργίου Πο-

τό έγινε όταν ο δικός μας Γεώργιος Πολυμέρης είχε πεθάνει¹, όπως θα δούμε παρακάτω.

Η περίπτωση της συγγένειας μεταξύ του Γεώργιου και του Αθανάσιου Πολυμέρη μάς επιτρέπει να τοποθετήσουμε την αρχή της προσωπικής τους περιπέτειας² στο πρώτο έτος της Επανάστασης και ειδικότερα στον ξεσηκωμό των χωριών του Πηλίου, το Μάιο του 1821³. Έκτοτε άρχισε για πολλούς από τους κατοίκους της συγκεκριμένης περιοχής η ζωή του πρόσφυγα στη Σκιάθο και στη Σκόπελο (όπου κατέφυγαν τα γυναικόπαιδα) ή και αλλού⁴. Μερικοί απ' αυτούς κατέληξαν στην Ερμούπολη, όπου έφτασε στα 1822 και ο Αθανάσιος Πολυμέρης⁵, ακολουθούμενος ίσως από το Γεώργιο⁶. Αν ήταν έτσι, τότε μας επιτρέπεται να εικάσουμε ότι ο Γεώργιος έφυγε για την Αμερική από την Ερμούπολη.

Με το να υιοθετήσουμε εδώ, και ύστερα από όσα εκθέσαμε παραπάνω, την εκδοχή ότι ο Γ. Πολυμέρης γεννήθηκε στο «Βόλο»⁷ —εννοώντας έτσι ολόκληρη την περιοχή του Πηλίου— δε σημαίνει ότι αυτός ψευδόταν, όταν στα 1850 δήλωνε ως πατρίδα του την Ήπειρο. Και δε σημαίνει, επίσης, ότι

λυμέρη βλ. Υποθηκοφυλάκειον Σύρου, τόμ. 19, Πράξη 5289, αριθμ. συμβολαίου 7645/23-9-1867.

1. Βλ. ΓΑΚ Κυκλάδων, Ληξιαρχικαί πράξεις θανάτου, α/α 517/1-9-1869.

2. Όπως και του τρίτου, αδελφού, που —όπως είδαμε— βρέθηκε στον Πύργο της Ηλείας.

3. Γ. Κορδάτος, *Η Επανάσταση της Θεσσαλομαγνησίας*, εκδ. Π. Α. Παπαγεωργίου, Αθήνα 1930, σ. 74 κ.ε.

4. Α. Ε. Βακαλόπουλος, *Πρόσφυγες και προσφυγικόν ζήτημα κατά την Επανάστασιν του 1821*, Θεσσαλονίκη 1939, σ. 21-22.

5. Όπως συνάγεται από σχετικό Πίνακα, στα 1822 έγινε ομαδική εγκατάσταση στην Ερμούπολη προσφύγων από τα χωριά του Πηλίου. Όσοι απ' αυτούς πολιτογραφήθηκαν στην Ερμούπολη, δήλωσαν ως τόπο καταγωγής τους τη Μαγνησία, το Βόλο, τη Ζαγορά και μόνο ο Αθανάσιος Πολυμέρης δήλωσε αόριστα τη Θεσσαλία. Βλ. Δρακάκης, ό.π. τόμ. Β', σ. 202, 205-206.

6. Δεν αποκλείεται να έφθασε στην Ερμούπολη και στα 1823, όπως συνέβη με συγγενικά πρόσωπα ορισμένων από όσους είχαν φθάσει εκεί τον προηγούμενο χρόνο. Βλ. ό.π. σ. 208.

7. Για το Γόλο, ένα από τα 24 χωριά του Πηλίου (ο σημερινός Άνω Βόλος), και το ομώνυμο κάστρο των Τούρκων με τη σκάλα του «εις τό κύμα τῆς θαλάσσης» βλ. Δ. Φιλιππίδης - Γρ. Κωνσταντάς, *Γεωγραφία Νεωτερική περί της Ελλάδος*, επιμ. Αικ. Κουμαριανού, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1970, σ. 110. Α. Ε. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τόμ. Δ', Θεσσαλονίκη 1973, σ. 527. Στα μετεπαναστατικά χρόνια η εμπορική ανάπτυξη που πήρε ο Βόλος, ως λιμάνι ολόκληρης της Θεσσαλίας, έδωσε το όνομά του σ' όλη την περιοχή του Πηλίου. Βλ. Κορδάτος, ό.π. σ. 19. Του ίδιου, *Ιστορία της επαρχίας Βόλου και Αγιάς από τα αρχαία χρόνια ως σήμερα*, εκδ. «20ος αιώνας», Αθήνα χ.χ., σ. 184.

με τη δεύτερη δήλωσή του αναιρούσε την πρώτη. Αντίθετα, δεχόμαστε πως ο λόγιος τυπογράφος μας έμαθε κάποια στιγμή την προέλευση της οικογένειάς του από την Ήπειρο. Κι αυτό θα οφειλόταν περισσότερο στο ότι ύστερα από τα 1838 ασκούσε και το επάγγελμα του βιβλιοπώλη, που του επέτρεπε να έρχεται σε επαφή με πολλούς Ερμουπολίτες· μεταξύ αυτών συγκαταλέγονταν ασφαλώς Θεσσαλοί και Ηπειρώτες. Εξ άλλου με την παραπάνω ιδιότητα διατηρούσε «άδιακόπως έμπορικās σχέσεις», διοχετεύοντας τις εκδόσεις του, με τις περισσότερες από τις επαρχίες της Ελλάδας και με πολλές πόλεις του ευρισκόμενου έξω από τα σύνορα της επικράτειας ελληνισμού¹. Για κάποιους λόγους, λοιπόν, που εμείς αγνοούμε, προτίμησε στα 1850 να δηλώσει τη ρίζα της οικογένειάς του αντί για τον τόπο που γεννήθηκε.

Τον ισχυρισμό μας αυτόν τον στηρίζουμε στο γεγονός ότι στα χρόνια της Τουρκοκρατίας το Πήλιο κατοικήθηκε —και μάλιστα σε μεγάλο βαθμό— από Ηπειρώτες². Η παρουσία του επιθέτου Πολυμέρης και σήμερα, αφενός στην Ήπειρο (λ.χ. στα Γιάννινα κ.α.) και αφετέρου στη Μαγνησία (λ.χ. στο Βόλο και στη Ζαγορά³), όπως επίσης και του επιθέτου Πολύμερος, που έχει την ίδια ρίζα, δείχνουν να στηρίζουν τον παραπάνω ισχυρισμό μας. Επιπλέον, μέλη της οικογένειας Πολυμέρου, από το Πουρί της Ζαγοράς, γνωρίζουν ότι η μακρινή καταγωγή τους βρίσκεται στην Ήπειρο⁴. Τα αμέσως προηγούμενα στοιχεία μάς έκαναν να προτιμήσουμε κι εμείς, μετά από τον ίδιο το Γεώργιο Πολυμέρη, να τον χαρακτηρίσουμε ως Ηπειρώτη στον τίτλο της παρούσας μελέτης.

Ας έρθουμε όμως στο χρόνο που ο νεαρός τυπογράφος μας επέστρεψε στην Ελλάδα. Σύμφωνα με τη δήλωση του ίδιου στο Πιστοποιητικό του 1836, αυτός κατοικούσε στην Ερμούπολη, δυο χρόνια πριν από την παραπάνω χρονολογία, δηλαδή από τα 1834, ενώ προηγούμενα είχε ζήσει στην

1. Πολυμέρης, *Απάντησις...* ό.π. σ. 8.

2. Κορδάτος, *Ιστορία της επαρχίας Βόλου και Αγιάς*, ό.π., ιδιαίτερα σ. 192-193 και σημ. 1. Θ. Χατζηγεωργίου, *Η αποδημία των Ηπειρωτών*, εκδ. «Ηπειρωτική Βιβλιοθήκη», Αθήνα 1958, σ. 64. Δ. Κωνσταντίνου, «“Ομάδες” ζωγράφων στην Ήπειρο την όψιμη Τουρκοκρατία» στο *Ήπειρος: Κοινωνία-Οικονομία. 15ος - 20ος αι. Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορίας*, εκδ. «Δήμος Ιωαννιτών», Γιάννινα 1987, σ. 243-245.

3. Για παράδειγμα, αναφέρουμε το Δημήτριο Πολυμέρη, που γεννήθηκε στη Ζαγορά, ο οποίος στα 1880 μετανάστευσε στην Αμερική, όπου απέκτησε μεγάλη περιουσία και την κληροδότησε στην ιδιαίτερη πατρίδα του.

4. Την πληροφορία οφείλουμε στην κ. Αικ. Πολυμέρου, λέκτορα στο Τμήμα Λαογραφίας του Πανεπιστημίου Αθηνών.

Αθήνα «περὶ τὰ δύο καὶ ἐπέκεινα ἔτη»¹, δηλαδή ἀπὸ τὸ 1831. Ἀλλὰ στὴν τουρκοκρατούμενη ἀκόμη τότε Αθήνα² δε λειτουργοῦσαν ἐλληνικά τυπογραφεία³, γιὰ νὰ δικαιολογήσουμε τὴν παρουσία σ' αὐτὴν τὴν πόλη τοῦ Γ. Πολυμέρη. Εἶχαν ὅμως εγκαταστήσει ἐκεῖ ἀπὸ τὰ τέλη Ἰουλίου 1831 τὸ τυπογραφεῖο τους οἱ Ἀμερικανοὶ ιεραπόστολοι John J. Robertson καὶ John H. Hill⁴, μέλη τῆς Domestic and Foreign Missionary Society, ἡ ὁποία εἶχε ὡς Μητέρα-Ἐκκλησία τὴν Προτεσταντικὴ Ἐπισκοπιανὴ Ἐκκλησία τῆς Ἀμερικῆς (Protestant Episcopal Church in the United States of America)⁵. Ἐπειδὴ ὅμως κάποια στιγμή ὁ Ἀμερικανὸς τυπογράφος ζήτησε νὰ επιστρέψει στὴν πατρίδα του, διορίστηκε στὴ θέση του ὁ Γ. Πολυμέρης. Αὐτὸ συνέβη τὸ Φεβρουάριο τοῦ 1833⁶. Ὑποθέτουμε πὼς αὐτὸς ἐργάστηκε στὸ ἐν λόγω τυπογραφεῖο ὡς τὰ τέλη σχεδὸν τοῦ ἰδίου χρόνου, ὁπότε τὸ τυπογραφεῖο μεταφέρθηκε στὴν Ἐρμούπολη, ὅπου ἀρχισε τὴν κανονικὴ λειτουργία του στα 1834⁷.

Τὸ ἴδιο πάνω κάτω διάστημα πού ἐμείναν ὁ Γ. Πολυμέρης καὶ οἱ ιεραπόστολοι στὴν Αθήνα, καθὼς καὶ ἡ σχεδὸν ταυτόχρονη μετακίνηση τοῦ πρώτου καὶ τῶν δευτέρων στὴν Ἐρμούπολη, υποδηλώνουν, κατὰ τὴ γνώμη μας, τὴν ὑπαρξὴ μιᾶς σχέσης μεταξύ τους μεγαλύτερης ἀπ' αὐτὴν πού μπορεῖ νὰ ἔχει ἓνας τεχνίτης με τοὺς ἐργοδότες του. Μιλώντας γι' αὐτὴ τὴ σχέση ἐννοοῦμε, συγκεκριμένα, ὅτι ὁ νεαρὸς τυπογράφος μας μπορεῖ νὰ πήρε τὸ ἴδιο καράβι πού μετέφερε τὸν ἐξοπλισμὸ τοῦ τυπογραφείου⁸ καὶ τὴν οἰκοσκευὴ τῆς ιεραποστολῆς, τὸ ὁποῖο ξεκίνησε γιὰ τὴν Ελλάδα ἀπὸ τὴ Βοστώνη, ὅπου διέμενε καὶ ὁ ἴδιος. Ἀν ἐγίναν ἐτσι τὰ πράγματα, τότε ὁ Γ. Πολυμέρης ἐφτάσε στὴν Τήνο στίς 23 Μαρτίου 1831⁹, ὅπου εἶχαν φτάσει νωρίτερα οἱ Robertson καὶ Hill με τὶς οἰκογένειές τους, τὸν Ἀμερικανὸ τυπογράφου κι ἓνα Ἑλληνόπουλο, τὸν Πέτρο Σαντοριναῖο¹⁰. Ὁ Πολυμέρης

1. Βλ. ὅ.π.

2. Ἡ τουρκικὴ φρουρὰ πού κατεῖχε τὴν Ἀκρόπολη ἀποχώρησε τὴν 31 Μαρτίου 1833.

3. Ἐλληνικά τυπογραφεία στὴν Αθήνα λειτούργησαν μετὰ τὴν 1 Δεκεμβρίου 1834 πού ἀρχισαν νὰ εγκαθίστανται σ' αὐτὴν, ὡς πρωτεύουσα πια, οἱ διάφορες Ἀρχές τοῦ κράτους. Βλ. Σ. Παπαγεωργίου, «Ἡ τυπογραφία στὴν Αθήνα στα πρώτα ὀθωνικά χρόνια», *Ὁ Ἐραμιστής*, 12(1975), σ. 54-55 καὶ σημ. 9.

4. Λάζος, ὅ.π. τ. Β', σ. 505-508.

5. Σ. Παπαγεωργίου, «Τὸ ἐξ Ἀμερικῆς Φιλελληνικὸν Τυπογραφεῖον», *Ὁ Ἐραμιστής*, 14(1977), σ. 77.

6. Ὁ.π. σ. 81.

7. Ὁ.π. σ. 83.

8. Ὁ ἐξοπλισμὸς τοῦ τυπογραφείου εἶχε ἀγοραστεῖ με χρήματα πού συγκέντρωσαν οἱ φιλέλληνες τῆς Βαλτιμόρης καὶ τοῦ Ἄρτφορντ. Βλ. Λάζος, ὅ.π. σ. 506.

9. Παπαγεωργίου, «Τὸ ἐξ Ἀμερικῆς Φιλελληνικὸν Τυπογραφεῖον», ὅ.π. σ. 79-80.

10. Λάζος, ὅ.π. σ. 506.

ήταν τότε 20-21 χρόνων, κι επειδή δεν είχε γονείς να τον περιμένουν, στάθμευσε σ' αυτό το νησί κοντά στους ιεραποστόλους, τους οποίους ακολούθησε και στην Αθήνα. Κατά τη γνώμη μας, χρειάστηκε να εργαστεί στο Φιλελληνικό τυπογραφείο και όταν αυτό εγκαταστάθηκε στην Ερμούπολη, επειδή ο Robertson, που το διηύθυνε¹, δεν είχε κατορθώσει να εξασφαλίσει ικανούς τεχνίτες (τυπογράφο και βιβλιοδέτη) για μόνιμη απασχόληση ακόμη και στα 1835². Ωστόσο, τα έντυπα των ιεραποστόλων εκδίδονταν κανονικά από τα 1834³ που βρισκόταν και ο Πολυμέρης στην Ερμούπολη.

Η «Τυπογραφία Γεωργίου Πολυμέρη» - Ο θάνατος

Ο στόχος του νεαρού Πολυμέρη, όπως είδαμε προηγούμενα, ήταν να ανοίξει τυπογραφείο, επιστρέφοντας στην Ελλάδα. Έτσι θα υπηρετούσε την τέχνη στην οποία είχε αφιερωθεί —σύμφωνα πάντα με τα λεγόμενά του— από την παιδική του ηλικία⁴. Την τέχνη αυτή τη θεωρούσε ως αξιοπρεπές επάγγελμα για τον ίδιο και χρήσιμη στην πατρίδα του. Γιατί η τυπογραφία ήταν γι' αυτόν «το όργανον της λογικής μορφώσεως και της προόδου όλων των ανθρωπίνων πραγμάτων»⁵.

Μια πρώτη προσπάθεια να πραγματοποιήσει το συγκεκριμένο στόχο του —που όμως δεν είχε συνέχεια— έγινε γύρω στο φθινόπωρο του 1834, οπότε έχουμε την έκδοση ενός 7σέλιδου φυλλαδίου, το οποίο στο τέλος του έφερε την ένδειξη: «Εν Αθήναις (Εκ της τυπογραφίας Γεωργίου Πολυμέρη)»⁶.

1. Από το Νοέμβριο του 1833 ο Robertson ανέλαβε όλη την ευθύνη του τυπογραφείου, ενώ ο Hill με τη γυναίκα του ανέλαβαν τη διεύθυνση των σχολείων που ιδρύθηκαν από την ιεραποστολή στην Αθήνα από το 1831. Βλ. Λάζος, ό.π. σ. 508-513 όπου και σχετική βιβλιογραφία.

2. Παπαγεωργίου, ό.π. σ. 81.

3. Βλ. ό.π. σ. 88.

4. «Αφιερωθείς εκ τῆς παιδικῆς ἡλικίας εἰς τὸν Βιομηχανικὸν Κλάδον τῆς Τυπογραφίας...». Βλ. [Γ. Πολυμέρης]. *Αυτοσχέδιος Διατριβὴ Πραγματευομένη περὶ του γινομένου παρὰ τινων Λογίων και υπαλλήλων της Κυβερνήσεως σφετερισμοῦ ἐπὶ της εκδόσεως και πωλήσεως των Διδακτικῶν Βιβλίων, και αποτεινομένη προς τον ἐπὶ των Εκκλησιαστικῶν και της Δημοσίου Εκπαιδεύσεως Γραμματέα Κ[ύριον] Θεοχάρην*. Ερμούπολις 1840, σ. 1.

5. *Αυτοσχέδιος Διατριβὴ περὶ της σημερινῆς καταστάσεως των ιδιωτικῶν τυπογραφειῶν εἰς την Ελλάδα, Αποτεινωμένη Προς τον Γραμματέα της Οικονομίας*, εν Αθήναις εκ της Τυπογραφίας Γ. Πολυμέρη. Την 11 Ιανουαρίου 1838, σ. 2. Το κείμενο στο 8σέλιδο αυτό φυλλάδιο (που εναπόκειται στα ΓΑΚ, Αρχεῖα Βλαχογιάννη, Κυτίον 69 Τύπος-Τυπογραφία) το υπογράφει: «Εἰς τῶν ἰδιοκτητῶν τυπογράφων». Έχει ὅμως συνταχθεῖ ἀπὸ το Γ. Πολυμέρη, ὡπως δηλώνει ο ἴδιος. Βλ. Γ. Πολυμέρης, *Τα κατὰ του εν Ελλάδι μονοπωλίου των διδακτικῶν βιβλίων*, Ερμούπολις 1857, σ. 1-2.

6. Δ. Σ. Γκίνης - Β. Γ. Μέξας, *Ελληνική Βιβλιογραφία 1800-1863, 1939-1957*, (τόμ. 3), αρ. 2416.

Η οριστική εμφάνιση του Γ. Πολυμέρη στο χώρο της ιδιωτικής τυπογραφίας έγινε —όπως πιστεύουμε— μετά τις 12 Ιουνίου 1836 που αυτός πολιτογραφήθηκε στο δήμο της Ερμούπολης, εξασφαλίζοντας έτσι την απαιτούμενη από το νόμο «Περί Τύπου»¹ άδεια, για να λειτουργήσει το κατάστημά του. Προηγούμενα είχε στείλει στις εφημερίδες Αγγελία, με την οποία γνωστοποιούσε στο κοινό ότι είχαν φθάσει στην Ερμούπολη τα πιεστήρια που είχε παραγγείλει στη Βοστώνη και τα οποία ήταν «τῆς νεωτέρας ἐφευρέσεως τῶν ἠνωμένων ἐπαρχιῶν». Πρόσθετε ακόμη ότι περίμενε τα ελληνικά και τα ευρωπαϊκά στοιχεία που είχε παραγγείλει στον «περίφημον Διδότ τῶν Παρισίων»². Μεταξύ των έργων που εξέδωσε ο Πολυμέρης στα 1836 ήταν η *Γραμματική* του Νεόφυτου Βάμβα, στον τίτλο της οποίας αναφέρεται ότι εκδόθηκε στην Ερμούπολη «εκ του αποσπάσματος της τυπογραφίας Γ. Πολυμέρη»³. Η συγκεκριμένη ένδειξη μάς κάνει να υποθέσουμε πως ο τυπογράφος μας δε χρησιμοποίησε, για να λειτουργήσει το κατάστημά του, το σύνολο των μηχανημάτων και του άλλου υλικού που είχε παραγγείλει στο εξωτερικό. Ο λόγος πρέπει να ήταν κυρίως πως ωριμάζε μέσα του η απόφαση να εγκατασταθεί στην πρωτεύουσα.

Πραγματικά, το Δεκέμβριο του 1836 τον βρίσκουμε πια στην Αθήνα, από όπου ανακοίνωσε τα ακόλουθα: «Ἡ τυπογραφία, τὴν ὁποίαν πρὸ καιροῦ ἐκήρυξα διὰ τῶν ἐφημερίδων ὅτι ἐμελλον νὰ συστήσω εἰς Ἐρμούπολιν, ἔφθασε ἤδη εἰς Ἀθήνας, ὅπου καὶ ἀπεφάσισα νὰ κάμω ἔναρξιν τῶν ἐργασιῶν μου, θεωρῶν ταύτην τὴν πόλιν ὡς θέσιν κεντρικωτέραν καὶ καταλληλοτέραν πρὸς τὸ κοινωφελές τοῦτο ἐπιχείρημά μου»⁴. Μὲ τὴ *Γραμματικὴ τῆς Ἰταλικῆς Γλώσσης* του Ι. Δε-Κιγάλλα⁵, που τυπώθηκε μέσα στον ίδιο χρόνο, άρχισε η εκδοτική περίοδος της τυπογραφίας Πολυμέρη στην Αθήνα, ἐπὶ τῆς οδοῦ Αιόλου, αριθ. 17⁶.

Στην πρωτεύουσα πίστευε ο λόγιος τυπογράφος μας ότι θα μπορούσε

1. Βλ. *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 29/14-9-1833, όπου το Διάταγμα «Περί του δικαιώματος του μετέρχεσθαι την τυπογραφίαν, λιθογραφίαν ἢ βιβλιοπωλίαν», άρθρ. 1-2 σε συνδυασμό με το Διάταγμα «Περί Αστυνομίας του Τύπου», άρθρ. 1, σ. 212 και 214 αντίστοιχα.

2. Βλ. εφ. *Η Αθηνα*, αρ. 301/8-1-1836, σ. 1107.

3. Γκίνης-Μέξας, αρ. 2617.

4. Βλ. εφ. *Ο Σωτήρ*, αρ. 33/6-12-1836, σ. 138.

5. Γκίνης-Μέξας, αρ. 2618.

6. Γ. Πολυμέρης, *Αυτομάθεια Ἦτοι Πίναξ του Κέβητος, Σχεδίασμα περί των καθηκόντων των πιστευόντων θείαν Πρόνοιαν και Μέθοδος του σπουδάξειν. Επεξεργασθέντα και εκδοθέντα δια τους νέους της Ελλάδος υπό* —, Αθήναι 1837, σ. 94.

να πραγματοποιήσει δυο πολύ φιλόδοξα σχέδιά του. Το πρώτο ήταν να εκδώσει τα *Προλεγόμενα* του Κοραή που θα τυπώνονταν με το σύστημα της προεγγραφής συνδρομητών. Την έκδοση αυτή την είχε προαναγγείλει, όταν ακόμη βρισκόταν στην Ερμούπολη¹. Από την Αθήνα δημοσίευσε δεύτερη Αγγελία², την οποία ξανατύπωσε στο έργο του *Αυτομάθεια* που κυκλοφόρησε μετά την 1 Σεπτεμβρίου 1837. Από την Αγγελία σ' αυτό το έργο προκύπτει πως ο Πολυμέρης είχε προγραμματίσει με λεπτομέρεια την έκδοση των *Προλεγόμενων* του Κοραή, η οποία επρόκειτο να «έπιθεωρηθῆ [...] ἀπὸ τὸν ἐπιστήθειον αὐτοῦ φίλον», δηλαδή το Νεόφυτο Βάμβα³. Η έκδοση των *Προλεγόμενων* από τον Γ. Πολυμέρη ματαιώθηκε. Η δυσμενής οικονομική συγκυρία ίσως να ήταν ο λόγος που παρέσυρε σε άδοξο τέλος το πολυέξοδο σχέδιο του τυπογράφου μας, όπως σημειώνει ο Εμμ. Φραγκίσκος⁴. Ίσως όμως να συνετέλεσε και η μη ευνοϊκή στάση του Οικουμενικού Πατριαρχείου απέναντι στα έργα του Κοραή, που είχε εκδηλωθεί από τα 1836⁵.

Το δεύτερο από τα φιλόδοξα σχέδια του Πολυμέρη ήταν η έκδοση ενός περιοδικού. Όπως συμπεραίνουμε, ο τίτλος του θα ήταν: *Η ανόρθωσις της Πατρίδος! — Σύγγραμμα Ηθικόν, Φιλολογικόν, και Βιομηχανικόν, συνταττόμενον παρά του Κοινού και εκδιδόμενον δις του μηνός υπό Γεωργίου Πολυμέρη*. Σύμφωνα με την Αγγελία που δημοσιεύθηκε στις εφημερίδες, σκοπός του περιοδικού θα ήταν να εξετάζει με ακρίβεια και αμεροληψία την «Ἠθικὴν καὶ Πολιτικὴν κατάστασιν τῆς Πατρίδος μας». Επίσης, θα ερευνούσε «ὄλας τὰς πληγὰς τοῦ δεινῶς πάσχοντος σήμερον κοινωνικοῦ μας σώματος» και θα «εφεύρισκε» με τη φιλοτιμία και τη συνάμιλλα του Κοινού τα πρόσφορα και κατάλληλα μέσα για τη θεραπεία τους⁶.

Ούτε και η έκδοση του εν λόγω πολιτικού περιοδικού πραγματοποιήθηκε, απ' όσο γνωρίζουμε. Κατά τη γνώμη μας, ο σημαντικότερος ανασταλτικός παράγοντας σ' αυτή την περίπτωση πρέπει να ήταν ο νόμος «Περὶ ἐξυβρίσεων ἐν γένει καὶ περὶ Τύπου»⁷, ο οποίος δημοσιεύθηκε ελάχιστα ημέρες μετά την Αγγελία για την έκδοση του περιοδικού *Η Ανόρ-*

1. *Η Αθηνά*, αρ. 363/22-8-1836, σ. 1482.

2. *Η Αθηνά*, αρ. 465/25-8-1837, σ. 1909.

3. Πολυμέρης, *Αυτομάθεια*, ό.π. σ. 93-94.

4. Αδαμαντίου Κοραή, *Προλεγόμενα στους αρχαίους συγγραφείς. Τόμος Β΄, Πρόλογος* Εμμ. Ν. Φραγκίσκος, εκδ. «Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης», Αθήνα 1988, σ. VII-VIII.

5. Μεταλληνός, ό.π. σ. 350.

6. *Η Αθηνά*, αρ. 486/10-11-1837, σ. 2011-2012.

7. Εφημερίς της Κυβερνήσεως, αρ. 37/23-11-1837.

θωσις. Ο νόμος αυτός, εκτός από το ότι συμπλήρωνε τη σειρά των προηγούμενων αυστηρών «περί Τύπου» νόμων¹, με ένα από τα άρθρα του (το άρθρο 54) απαιτούσε από τον υπεύθυνο συντάκτη εφημερίδας ή περιοδικού να έχει ακίνητη περιουσία τουλάχιστον 5.000 δραχμών. Προϋπόθεση που, απ' όσο γνωρίζουμε, δε διέθετε εκείνη την εποχή ο Γ. Πολυμέρης.

Ένας άλλος λόγος, που έκανε το νεαρό τότε τυπογράφο μας να μετακινηθεί από την Ερμούπολη, ήταν η ελπίδα πως στην πρωτεύουσα θα μπορούσε να προωθήσει καλύτερα τα διδακτικά βιβλία που σχεδίαζε να εκδόσει. Στις εισπράξεις από την πώληση του συγκεκριμένου είδους των εκδόσεων στήριζαν κυριολεκτικά αυτός και οι άλλοι ιδιοκτήτες τυπογραφείων τη συντήρηση των καταστημάτων τους². Αφού τα διδακτικά βιβλία ήταν τα μόνα που την εποχή εκείνη έφεραν σίγουρο κέρδος³. Γι' αυτό και οι ιδιοκτήτες τυπογράφοι —με πρώτο τον Πολυμέρη— πέτυχαν με τις κινητοποιήσεις τους να κλείσει το Βασιλικόν Βιβλιοπωλείον από τα τέλη Ιανουαρίου 1838⁴, το οποίο λειτούργησε για ένα διάστημα, εκδίδοντας έργα που η χρήση τους στα σχολεία ήταν υποχρεωτική⁵. Πέτυχαν, επίσης, να καταργηθεί ο νόμος που προέβλεπε το κρατικό μονοπώλιο⁶ στα διδακτικά βιβλία⁷.

Ωστόσο, ο Γ. Πολυμέρης είδε μπροστά στα μάτια του να περνάει η μονοπώληση των διδακτικών βιβλίων από το κράτος «εις την ιδιωτικήν σφαίραν»⁸. Κι αυτό έγινε με την παραχώρηση από το Υπουργείο Παιδείας του αποκλειστικού, σχεδόν, προνομίου της «έγκρισης» στα διδακτικά βιβλία που εξέδιδε ο τυπογράφος Ανδρέας Κορομηλάς⁹. Συνέβαινε, μάλιστα, πολλά απ' αυτά τα βιβλία να τα έχουν συντάξει ανώτατα στελέχη του εν λό-

1. Για τους νόμους αυτούς βλ. Ν. Κ. Αλιβιζάτος, *Εισαγωγή στην ελληνική συνταγματική Ιστορία*, τεύχ. Α' 1821-1941, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1981, σ. 54.

2. Τα διδακτικά βιβλία «είναι ή βάσις τῆς Βιομηχανίας μας» έγραφε ο Γ. Πολυμέρης στα 1838, μιλώντας εξ ονόματος και των άλλων ιδιοκτητών τυπογράφων. Βλ. *Διατριβή περί της σημερινῆς καταστάσεως*, ό.π. σ. 2.

3. Παπαγεωργίου, «Η τυπογραφία στην Αθήνα...», ό.π. σ. 68. Ν. Ε. Σκιαδάς, *Χρονικό της ελληνικής τυπογραφίας*, τόμ. Β'. 1829-1862, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1981 σ. 246 κ.ε.

4. *Η Αθηνά*, αρ. 504/29-1-1838, σ. 2085.

5. *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 13/13 Απριλίου 1836, όπου το Δ/μα «Περί συστάσεως βιβλιοπωλείου εν τη Β. Τυπογραφία».

6. Χρ. Λέφας, *Ιστορία της εκπαιδύσεως*, ΟΕΣΒ, Αθήναι 1942, σ. 320.

7. *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 36/7-9-1838, άρθρο 7 του Δ/τος «Περί του οργανισμού της Β. Τυπογραφίας και Λιθογραφίας». Επίσης, Λέφας, ό.π. σ. 320 και σημ. 1.

8. Πολυμέρης, *Τα κατά του εν Ελλάδι μονοπωλίου*, ό.π. σ. 9.

9. Για τον Α. Κορομηλά και το τυπογραφείο του, που ήταν το πιο αξιόλογο στην Ελλάδα του 19ου αι., βλ. μια πρώτη παρουσίαση από τον Σκιαδά, ό.π. σ. 155-179.

γω Υπουργείου, τα οποία υπηρετούσαν είτε στη διοίκησή του είτε στο χώρο της εκπαίδευσης. Αναφέρουμε, για παράδειγμα τη *Γραμματική της Ελληνικής Γλώσσας* του Γ. Γεννάδιου, που εκδόθηκε στα 1838 από τον Α. Κορομηλά «κατά διαταγήν της Κυβερνήσεως προς χρήσιν των Ελληνικών Σχολείων του Κράτους»¹.

Ο τυπογράφος μας αντιλήφθηκε έγκαιρα ότι το νέο καθεστώς θα κυριαρχούσε στο εξής για πολλά χρόνια —όπως κι έγινε— περιορίζοντας τη διάδοση των δικών του σχολικών εκδόσεων. Έτσι, από την Αθήνα βρέθηκε ξανά στην Ερμούπολη, όπου εγκατέστησε οριστικά πια το τυπογραφείο του. Αυτό πρέπει να συνέβη πριν από το Νοέμβριο του 1838, που οι Αρχές του παραχώρησαν το δικαίωμα να μεταπωλεί, ως βιβλιοπώλης Σύρας, σε όλη την περιοχή των Κυκλάδων, τα βιβλία που είχε εκδόσει το Β. Βιβλιοπωλείο².

Η δεύτερη περίοδος των συριανών εκδόσεων της Τυπογραφίας Γεωργίου Πολυμέρη άρχισε μέσα στα 1838 με την εκτύπωση μιας ιατρικής μελέτης του Ιωσήφ Δε Κιγάλλα από τη Σαντορίνη³. Αν και ο Α. Χούμης αναφέρει ότι ο λόγιος τυπογράφος μας διατήρησε το τυπογραφείο του ως τα 1864⁴, εμείς θα θεωρήσουμε το έτος 1859 ως χρονολογία λήξης των εκδόσεών του. Κι αυτό, γιατί μέσα στο συγκεκριμένο έτος κυκλοφόρησε ένα και μοναδικό έργο από το τυπογραφικό αυτό κατάστημα⁵. Κι ακόμη, γιατί μετά απ' αυτό το έτος δε συναντήσαμε, τουλάχιστον εμείς, εκδόσεις της τυπογραφίας Γεωργίου Πολυμέρη. Θα επισημάνουμε εδώ τα εξής δύο χαρακτηριστικά στοιχεία. Το ένα έχει σχέση με τον πρώτο και τακτικό πελάτη του από τα 1834, δηλαδή το γιατρό Ιωσήφ Δε Κιγάλλα, ο οποίος —προκειμένου να εκδόσει μια νέα μελέτη του— απευθύνθηκε στα 1860 σε άλλο τυπογραφείο της Ερμούπολης⁶. Το δεύτερο στοιχείο αφορά τη μοναδική έκδοση του 1859, για την οποία έγινε λόγος παραπάνω. Η συγκεκριμένη έκδοση είναι ένα Αλφαβητάριο που όπως, πιστεύουμε, ήταν ανατύπωση μιας έκδοσης του 1850⁷, για την οποία εκδόθηκε το γνωστό μας Βούλευμα του

1. Βλ. συγκεντρωτικό κατάλογο των εκδόσεων του συγκεκριμένου έργου από τον Ξ. Αναστασιάδη, *Γεωργίου Γενναδίου Βίος - Έργα - Επιστολαί, Μέρος Α' - Β'*, εκδ. «Les Belles Lettres», Παρίσι 1926, σ. 426-430.

2. Βλ. εφ. *Ο ελληνικός ταχυδρόμος*, αρ. 81/6-11-1838, σ. 572.

3. Γκίνης-Μέξας, αρ. 2983.

4. Χούμης, ό.π. σ. 8.

5. Γκίνης-Μέξας, αρ. 10863.

6. Γκίνης-Μέξας, αρ. 8149.

7. Η συγκεκριμένη έκδοση, απ' όσο γνωρίζουμε, λανθάνει. Ωστόσο, αναφέρεται σ' αυτήν

Πρωτοδικείου Σύρας.

Τα παραπάνω στοιχεία αποτελούν για εμάς ενδείξεις ως προς το ότι ο Γ. Πολυμέρης είχε στο μεταξύ πεθάνει. (Οπότε η ανατύπωση του 1859 μπορούσε να γίνει με πρωτοβουλία κάποιου άλλου). Το θάνατό του δεν τον βρήκαμε να αναφέρεται στο ειδικό βιβλίο με τις ληξιαρχικές πράξεις θανάτου, το οποίο άρχισε να τηρεί ο δήμος της Ερμούπολης από τα 1859. Από το άλλο μέρος, αυτός βρισκόταν στη ζωή τουλάχιστον ως την 1 Νοεμβρίου του 1857 που υπέγραψε τον πρόλογο σ' ένα δικό του έργο¹. Ενώ το Σεπτέμβριο του ίδιου χρόνου είχε αγοράσει οικία για να ζήσει με την οικογένειά του². Μάλιστα, το γιο που απέκτησε τον ονόμασε Αναστάσιο, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, και είναι αυτός, ο οποίος σε κατακυρωτική πράξη ενός πλειστηριασμού, που συντάχθηκε στα 1867, αναφέρεται ως «ανήλικο ορφανό»³. Από τα παραπάνω στοιχεία μπορούμε να τοποθετήσουμε το θάνατο του λόγιου τυπογράφου μας —που ήταν μάλλον αιφνίδιος— στα τέλη του 1857 ή μέσα στα 1858.

Οι εκδόσεις της Τυπογραφίας Γ. Πολυμέρη

Στα 23 χρόνια που λειτούργησε συνολικά η Τυπογραφία Γεωργίου Πολυμέρη εκδόθηκαν απ' αυτήν, σύμφωνα με μια δική μας καταμέτρηση, 101 έργα. Σ' αυτά έχουμε υπολογίσει ορισμένες εκδόσεις που νομίζουμε πως είναι ακαταλογογράφητες, καθώς και ορισμένες άλλες που λανθάνουν, αλλά γνωρίζουμε ότι πραγματοποιήθηκαν. Από τα παραπάνω έργα τα 49 (δηλαδή το 48,51%) ανήκουν στην κατηγορία των διδακτικών βιβλίων⁴.

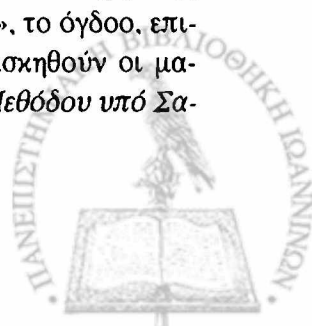
το Βούλευμα του 1850, από το οποίο μαθαίνουμε (ό.π. σ. 884) ότι είχαν κατασχεθεί όλα τα αντίτυπά της, τα ευρισκόμενα στη Σύρα και στην Άνδρο, που επεστράφησαν στον Πολυμέρη μετά την αθωωτική απόφαση.

1. Γ. Πολυμέρης, *Επιτομή Αγγλικής Γραμματικής. Συνταχθείσα και εκδοθείσα προς χρήσιν των Ελληνικών σχολείων και Γυμνασίων υπό* —, Ερμούπολις 1857, σ. δ'.

2. Υποθηκοφυλάκειο Σύρας, τόμ. Β (2), πράξη 130, αρ. συμβολ. 12309/5-9-1857.

3. Υποθηκοφυλάκειο Σύρας, τόμ. 19, πράξη 5289, αρ. συμβολ. 7645/23-9-1867. Οφείλουμε να ευχαριστήσουμε κι απ' αυτή τη θέση τις κυρίες Τάινα Χέταλα στα ΓΑΚ Κυκλάδων και Ασπασία Παπαναστασίου στο Υποθηκοφυλάκειο Σύρας για τη μεγάλη βοήθεια που προσέφεραν στην έρευνά μας.

4. Εντάσσουμε στην κατηγορία των διδακτικών βιβλίων και εκδόσεις όπως λ.χ. «Ο βίος του Βενιαμίν Φραγκλίνου...», που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν στην ανώτερη τάξη των αλληλοδιδασκτικών σχολείων. Στο β' τμήμα της συγκεκριμένης «κλάσης», το όγδοο, επιβαλλόταν η χρησιμοποίηση διάφορων αναγνωσμάτων, προκειμένου να εξασκηθούν οι μαθητές στην Ανάγνωση. Βλ. *Εγχειρίδιον... Ἡ Οδηγός της Αλληλοδιδασκτικής Μεθόδου υπό Σαραζίνου*. Μετάφραση Ι. Π. Κοκκώνη, Αίγινα 1830, σ. 34 και σημ. 1.

Αν τώρα σταθούμε στη δεύτερη περίοδο των συριανών εκδόσεων της Τυπογραφίας, που είναι και η πιο σημαντική από την άποψη της χρονικής διάρκειας, βρίσκουμε ότι σ' αυτήν ανήκουν 88 έργα, ο μεγαλύτερος αριθμός των οποίων αποτελείται από μικρού όγκου βιβλία —κάτω των 100 σελίδων— καθώς και από ολιγοσέλιδα φυλλάδια. Σ' αυτή τη δεύτερη περίοδο εντοπίσαμε και χρονιές, όπως αυτές των ετών 1845 και 1853, που δεν εκδόθηκε κανένα έργο. Δύσκολο, κατά τη γνώμη μας, να συντηρηθεί ένα τυπογραφείο για 21 χρόνια μ' αυτά τα δεδομένα.

Ωστόσο, η ανθηρή από οικονομική και πνευματική άποψη Ερμούπολη των χρόνων εκείνων¹, θα τροφοδοτούσε με τις λεγόμενες εμπορικές εργασίες², όλα τα τυπογραφεία που λειτουργούσαν εκεί και προπαντός αυτά του Γ. Μελισταγούς —που ήταν το μεγαλύτερο— και του Πολυμέρη, που ερχόταν δεύτερο³. Εξάλλου, ο τυπογράφος μας θα εξασφάλιζε κατά μεγάλο μέρος το βιοπορισμό του από το βιβλιοεμπόριο με το οποίο ασχολήθηκε συστηματικά από τα 1840 και εξής. Αυτό προκύπτει από τη σφραγίδα του⁴, καθώς και από τις συχνές αναφορές που κάνει στα έργα του για τη δεύτερη αυτή επαγγελματική του ιδιότητα⁵. Φαίνεται, μάλιστα, ότι από κάποια στιγμή κι ύστερα έπαψε να στοιχειοθετεί ο ίδιος τα έργα που εξέδιδε⁶. Έτσι απέκτησε το χρόνο να πραγματοποιεί ταξίδια μέσα και έξω από την ελληνική επικράτεια, κυρίως για εμπορικούς λόγους, αλλά και για να ασχολείται με τη συγγραφή και τις μεταφράσεις.

Το συγγραφικό έργο του Γ. Πολυμέρη

Μέσα από το έργο του, συγγραφικό ή μεταφραστικό, ο Πολυμέρης δείχνει τα ζωντανά ενδιαφέροντα που είχε για τα εκπαιδευτικά⁷ —και γενικότερα— τα κοινωνικά και πολιτικά πράγματα της εποχής του. Επίσης δείχνει την επίδραση που άσκησαν σ' αυτόν, αφενός η ζωή του στην Αμερική και αφετέρου ο Κοραΐς και το έργο του. Στη συνέχεια θα επιχειρήσουμε

1. Τ. Αμπελάς, *Ιστορία της νήσου Σύρου. Από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των καθ' ημάς*, Ερμούπολις 1874, σ. 703 κ.ε.

2. Μ. Ελευθερίου, «Η εκδοτική τριετία 1838-1840 στη Σύρα από τη Βιβλιογραφία των Δ. Σ. Γκίνη - Β. Γ. Μέξα», *Συριανά γράμματα*, 4(1988), σ. 284.

3. Βλ. ενδεικτικά ό.π. σ. 283. Δρακάκης, «*Ελληνικόν Λύκειον*» ό.π. σ. 210.

4. Η σφραγίδα του έγραφε: «Γεώργιος Πολυμέρης. Βιβλιοπώλης εν Σύρω». Βλ. *Επιτομή Αγγλικής Γραμματικής*, ό.π. στη σελ. μετά τον ψευδοτίτλο.

5. «Έπαγγέλλομαι επί δέκα έτη περίπου τόν βιβλιοπώλην», έγραφε, για παράδειγμα, στα 1850. Βλ. *Αυτοσχέδιος Διατριβή Πραγματευομένη περί της υπό του Διευθυντού...*, ό.π. σ. 7.

6. Πολυμέρης, *Τα κατά του εν Ελλάδι μονοπωλίου*, ό.π. σ. 66, σημ. 1.

7. Βλ. Γ. Πολυμέρη, «Η εκπαίδευσις εν Σύρω» στην εφ. *Αίολος*, αρ. 306/17-6-1850.

μια απλή παρουσίαση ορισμένων από τα κείμενά του, που παρουσιάζουν ιστορικό ενδιαφέρον και που, κατά τη γνώμη μας, διαβάζονται ευχάριστα ακόμη και σήμερα, εξαιτίας του πηγαίου και ανεπιτήδευτου ύφους που χαρακτηρίζει γενικά τη γραφίδα του.

Η Αυτομάθεια¹

Στο έργο αυτό, που εγκαινιάζε τα διδακτικά βιβλία της επιλογής Πολυμέρη, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα δυο προλογικά κείμενα² που είχε γράψει ο ίδιος και στα οποία είναι ολοφάνερη η επίδραση των ιδεών του Κοραή για τη σωστή ανατροφή των νέων, την ηθικοπολιτική διαπαιδαγώγηση του ελληνικού λαού, την απόκτηση της τέχνης τού να ζει κανείς με ευδαιμονία μέσα στην κοινωνία³ κ.ά. Για τον Πολυμέρη δύο ήταν τα φάρμακα που θα θεράπευαν την ελληνική κοινωνία από την ηθικοπολιτική κρίση που διαπίστωνε (ραδιουργίες, αδικίες, κομματικός φατριασμός κλπ.). Αυτά τα φάρμακα ήταν η Αγία Γραφή και οι σοφές διδασκαλίες των ένδοξων προγόνων μας, που παρέχουν τις πρώτες και θεμελιώδεις αρχές για την απόκτηση της επιστήμης του βίου. Αλλά γι' αυτές τις αρχές μιλούσε και ο Κοραής στα έργα του. Έγραφε, λοιπόν, ο νεαρός τότε τυπογράφος μας: «Ο καταλληλότερος δέ συγγραφεύς, ὅστις ἔμπορεῖ νὰ εὐκολύνῃ κάθε ἀναγνώστην, τόσον διὰ τὴν μέθοδον ὡς καὶ διὰ τὸ εὐληπτὸν τῆς γλώσσης του, εἰς τὴν βαθεῖαν καὶ ὠφέλιμον σπουδὴν καὶ ἐκείνης καὶ τούτων εἶναι ὁ ἀοίδημος Κοραῆς, ὅστις ἐθυσίασε 85 ὀλοκλήρων χρόνων περιορισμένην ζωὴν διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τούτου»⁴.

Αξιοσημείωτο, επίσης είναι και το απόσπασμα που αφιερώνει ο συγγραφέας μας στο αμερικανικό έθνος, το οποίο μόλις προ 60 χρόνων είχε επαναστατήσει κατά της Αγγλικής Εξουσίας και όμως ύστερα από μικρό διάστημα έφτασε σε μεγάλο βαθμό δόξας και ευτυχίας, επειδή από την αρχή της ανεξαρτησίας του στήριξε την πρόδοδό του στη φροντίδα για τη γενική μόρφωση και την ανατροφή τών νέων⁵.

Αλλά από την Αμερική προέρχεται και το τρίτο από τα έργα που αποτελούσαν τη συλλογή της *Αυτομάθειας*. Πρόκειται για τη *Μέθοδο του*

1. Βλ. τον τίτλο ό.π.

2. Πολυμέρης, *Αυτομάθεια*, ό.π. σ. α' -κ', όπου τα Προλεγόμενα και 95-108 όπου η Αυτοσχέδιος Διατριβή προς την Νεολαίαν της Ελλάδος.

3. Ο Πολυμέρης αντλούσε τις ιδέες του κυρίως από τα Προλεγόμενα του Κοραή στα Πολιτικά και Ηθικά Νικομάχεια του Αριστοτέλη.

4. Πολυμέρης, *Αυτομάθεια*, ό.π. σ. 107.

5. Βλ. ό.π. σ. ιη'.

σπουδάζειν, που είχε μεταφράσει ελεύθερα ο Πολυμέρης και που ήταν ένα από τα κεφάλαια βιβλίου, που απευθυνόταν στους νέους, το οποίο είχε γράψει ο Αμερικανός I. Howes¹. Ο Πολυμέρης εξηγεί πως το εν λόγω κείμενο εκθειάζει την ανθρώπινη λογική, υποδεικνύοντας ταυτόχρονα τα μέσα για την ανάπτυξή της. Και επισήμαινε ότι ήταν τόσο πολύ αναγκαία η λογική καλλιέργεια, όσο η απουσία της από τον κόσμο —και βέβαια από την Ελλάδα— είχε συντελέσει, ώστε «ὄλη αὐτὴ ἡ κοινωνικὴ μηχανή, νὰ κινῆται ἀνάποδα καὶ διεστραμμένα!»² Δήλωνε επίσης ότι δε μετέφρασε ολόκληρο το έργο του Howes, επειδή οι ηθικές νουθεσίες και διδασκαλίες του συγγραφέα ήταν θεμελιωμένες στη θρησκεία και το πολιτικό σύστημα της χώρας του. Για να γίνει ολόκληρο το έργο χρήσιμο στους νέους της Ελλάδας, έπρεπε οι πολιτικές και θρησκευτικές ιδέες του να προσαρμοστούν στο πολιτικό σύστημα και τη θρησκεία «τοῦ ἔθνους μας». Αλλά κάτι τέτοιο υπερέβαινε τις δυνάμεις του. Γι' αυτό, επέλεξε μόνο το Κεφάλαιο *περὶ Αναγνώσεως* «τὸ ὁποῖον εἶναι ἐλεύθερον ἀπὸ πᾶν ἰδιαιτέρον πολιτικὸν ἢ θρησκευτικὸν σύστημα»³.

Οι Διατριβές⁴ για το μονοπώλιο στα διδακτικά βιβλία

Ο Πολυμέρης, μιλώντας αρκετά χρόνια αργότερα για την αναγκαστική επιστροφή του στη Σύρα, όπου αρχικά περιορίστηκε «εἰς τὰ μικρότατα ἀγοραῖα τυπογραφικὰ [του] ἔργα» αφήνει να εννοήσουμε πως έβαζε ως ένα από τους κύριους σκοπούς της ζωής του την καταπολέμηση του συστήματος της μονοπώλησης των διδακτικῶν βιβλίων που είχε περάσει στα χέρια «ὀλίγων τινῶν ἰσχυρῶν καὶ κολάκων καὶ χρηματολόγων»⁵.

Αν εξαιρέσουμε λοιπόν από το σύνολο των έργων του που αφορούν το συγκεκριμένο θέμα τις δυο Διατριβές του, που είναι αφιερωμένες στο κρατικό μονοπώλιο⁶, οι υπόλοιπες πέντε αναφέρονται στο ιδιωτικό μονοπώ-

1. Βλ. ό.π. σ. β'.

2. Βλ. ό.π. σ. ε' -στ'.

3. Βλ. ό.π. σ. β' -γ'. Το συγκεκριμένο κείμενο το επανεξέδωσε με άλλο τίτλο στα 1857 (Γκίνης-Μέξας, αρ. 7173). Με το έργο αυτό ίσως θα πρέπει να ήταν ο πρώτος που εισήγαγε την αμερικανική παιδαγωγική σχέση στην Ελλάδα.

4. Προηγούμενα ο Κοραΐς είχε χρησιμοποιήσει τον τίτλο Διατριβὴ Αυτοσχέδιος σε έργο του που το κυκλοφόρησε με ψευδώνυμο στα 1819. Και ο Πολυμέρης κυκλοφόρησε όλες τις Διατριβές του ανώνυμες.

5. Πολυμέρης, *Τα κατά του εν Ελλάδι μονοπωλίου*, ό.π. σ. 10.

6. Η πρώτη δημοσιεύθηκε στην εφ. «Η Αθηνά», αρ. 333/6-5-1836, σ. 1344, 1346. Τη δεύτερη βλ. εδώ σ. 393, σημ. 5.

λιο. Μάλιστα, όλες αυτές τις μελέτες του τις συγκέντρωσε σ' ένα βιβλίο του, που εξέδωσε στα 1857, στο οποίο εκθέτει χρονολογικά τις προσπάθειές του, αλλά και τις προτάσεις του προκειμένου να αντικατασταθεί το σύστημα διαχείρισης, που επικρατούσε, από ένα άλλο πιο έγκυρο που θα εξασφάλιζε εργασία στα ιδιωτικά τυπογραφεία και παράλληλα θα βελτίωνε την ποιότητα των διδακτικών βιβλίων με ταυτόχρονη μείωση της τιμής τους¹.

Τα μαχητικά αυτά φυλλάδια, καθώς αναφέρονται σε συγκεκριμένα πρόσωπα και πράγματα γύρω από την εκπαιδευτική πολιτική, γίνεται φανερό πως αποτελούν και σήμερα μια σημαντική πηγή άντλησης πληροφοριών για τους ειδικούς που ασχολούνται με την ιστορία της εκπαίδευσης στα χρόνια του Όθωνα.

Τα εγχειρίδια Αγγλικής

Ο Πολυμέρης πίστευε ότι η γεωγραφική θέση της Ελλάδας «καθιστούσε αναγκαιοτάτην καὶ ἄφευκτον τὴν σπουδὴν [της αγγλικῆς γλώσσας] εἰς τὴν ἡμετέραν Νεολαίαν»².

Βέβαια η Αγγλική διδασκόταν σε ιδιωτικά σχολεία της Ερμούπολης³ ή και σε κατ' οίκον μαθήματα⁴, όπως θα διδασκόταν, μάλλον ιδιαιτέρως, από τους Αγγλοαμερικάνους μισσιονάριους, που διευθύνανε ελληνικά σχολεία στην Ελλάδα και στη Σμύρνη. Γι' αυτές τις ανάγκες είχαν δημιουργηθεί και ορισμένα εγχειρίδια⁵.

1. Πολυμέρης, *Τα κατά του εν Ελλάδι μονοπωλίου*, ό.π.

2. Πολυμέρης, *Επιτομή Αγγλικῆς Γραμματικῆς*, ό.π. σ. α'.

3. Τα Αγγλικά διδάσκονταν στο Λύκειο που ίδρυσε στα 1846 ο Χρ. Ευαγγελίδης (Δρακάκης, «Ελληνικόν Λύκειον Χρ. Ευαγγελίδη», ό.π. σ. 206), όπως επίσης και στο Εκπαιδευτήριο του Ιω. Βαλέττα. Βλ. Γ. Πολυμέρης, *Λεξικόν Αγγλοελληνικόν. Συνταχθέν και εκδοθέν προς χρήσιν των σπουδαζόντων την Αγγλικήν Γλώσσαν*, υπό — Ερμούπολις 1854, σ. γ', σημ. 2. Στα 1840 επιχειρηματίες και λόγιοι της Ερμούπολης ζήτησαν με επιστολή τους από το Δήμαρχο της πόλης τους να εισαχθεί η Αγγλική και στο δημόσιο Γυμνάσιο. Βλ. Β. Πάτσιου, «Εξωτερικά σημεία φραγκισμού και σπουδή της γαλλικής στην αναπτυσσόμενη Ερμούπολη», *Συριανά γράμματα*, 9(1990), σ. 30.

4. Κοντά στο Χρ. Ευαγγελίδη, που παρέδιδε ιδιαίτερα μαθήματα Αγγλικῆς πριν ανοίξει το Λύκειόν του, μάθαινε τη γλώσσα αυτή και ο Ανδρέας Συγγρός, βλ. Δρακάκης, «Ελληνικόν Λύκειον...» ό.π. σ. 198.

5. Στα 1842 είχε εκδώσει ένα εγχειρίδιο ο Χρ. Ευαγγελίδης, με τίτλο «Κλίμαξ της Αγγλικῆς γλώσσας». Ο Πολυμέρης αναφέρει επίσης την ύπαρξη δυο βιβλίων Γραμματικῆς τις οποίες είχαν συντάξει «οι κύριοι Βλακ και Λάουνδς», αντίστοιχα. (*Επιτομή Αγγλ. Γραμμ.* ό.π. σ. β'). Αναφέρει επίσης το Αγγλοελληνικό Λεξικό του Λάουνδς, που είχε συντάξει στα 1828 αλλά ήταν εξαντλημένο (*Λεξικόν Αγγλοελληνικόν*, ό.π. σ. α'). Για τη Γραμματική και

Ωστόσο, ο Γ. Πολυμέρης είναι ο πρώτος Έλληνας, που επιχείρησε να καλύψει συστηματικά τη διδασκαλία των αγγλικών με τα αναγκαία βιβλία, που συνέταξε ο ίδιος και τα εξέδωσε στη δεκαετία του 1850. Αυτά με τη σειρά ήταν τα εξής: Αλφαβητάριον αγγλικόν (1851)¹, Λεξικόν Αγγλοελληνικόν (1854), Επιτομή Αγγλικής Γραμματικής (1857) και Αγγλο-Ελληνικάί Συνθέσεις (1858)².

Το σημαντικότερο από τα παραπάνω έργα ήταν το Αγγλοελληνικό Λεξικό. Διαβάζοντας κανείς τα Προλεγόμενα στο έργο αυτό αντιλαμβάνεται, ως ένα βαθμό, τη φροντίδα που κατέβαλε ο λόγιος τυπογράφος μας, για να φέρει σε πέρας το έργο της σύνταξης και της έκδοσης. Μια φροντίδα ανάλογη ίσως με την εκτίμηση που έτρεφε προς την αγγλική γλώσσα. Χαρακτηριστικό αυτής της εκτίμησης είναι το ακόλουθο απόσπασμα, στο οποίο εκθέτει τα πλεονεκτήματα της Αγγλικής και μάλιστα σε αντιδιαστολή με τη γαλλική γλώσσα: «Εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ἡ ὄντως ὠραία Γαλλικὴ Γλῶσσα κατέστη ἐπὶ τῶν ἡμερῶν ἡμῶν γλῶσσα κοινὴ ἐφ' ἅπασαν τὴν ὑφήλιον, ἢ μᾶλλον, γλῶσσα τοῦ συρμοῦ. Δὲν δύναμαι ὁμῶς καὶ νὰ παραδεχθῶ, ὅτι ἡ γλῶσσα αὕτη παρήγαγεν ὠφελείας ἀναλόγους τῆς ἐπεκτάσεώς της. Ἡ διασπειρομένη ὀσημέραι ἀνεπαισθήτως καὶ ἐντέχνως εἰς τὰς κοινωνίας, ἐκ τοῦ ἐλαστικοῦ ὕφους τῶν πλημμυροῦντων τὸν κόσμον μυθιστορημάτων αὐτῆς, ἐπιπολαιότης καὶ ἀστασία καὶ εὐκαμψία, δικαιολογεῖ ἀρκούντως τὸν ἰσχυρισμὸν μου. Τὰ δὲ πλεονεκτήματα, τὰ ὅποια ἡ Ἀγγλικὴ γλῶσσα δύναται νὰ παρέξῃ εἰς τὴν ἀνθρωπότητα, εἶναι μεγάλα καὶ ἀκαταλόγιστα! Ἡ ὑπὸ τὸ κράτος αὐτῆς μεγάλη καὶ ἐνεργητικωτάτη ναυτιλία· τὸ ὑπ' αὐτῆς παγκόσμιον καὶ ἀπεριόριστον ἐμπόριον· τὸ βάθος καὶ ἡ ἐμβριθία τῶν πολιτικῶν συγγραμμάτων της· ἡ βασιλεύουσα αὐστηροτάτη ἠθικὴ ἐν ταῖς μυθιστορίαις αὐτῆς· καὶ τέλος πάντων, ἡ ἀπλότης καὶ ἀφέλεια καὶ εὐμεθοδία τῶν στοιχειωδῶν διδακτικῶν βιβλίων της, εἶναι τόσαι ἀνεξάντλητοι πηγαὶ πλούτου, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ Ἑλληνικὴ Νεολαία δύναται ἀκαταπαύστως νὰ ἀρύεται πρὸς δόξαν ἑαυτῆς, καὶ πρὸς τὸ μεγαλεῖον τῆς Πατρίδος ἡμῶν»³.

Αλλά το Αγγλοελληνικό Λεξικό του Πολυμέρη παρουσιάζει και μια άλλη πολύ ενδιαφέρουσα όψη, καθώς αυτός έλαβε την αφορμή, μέσω του συγκεκριμένου έργου, να εκφράσει την ευγνωμοσύνη του προς την Αμερική

το Λεξικό του Άγγλου μισσιονάρη Isaac Lowndes, βλ. Δ. Ι. Πολέμης, «Από την δραστηριότητα του εν Μάλτα ελληνικού τυπογραφείου της Αποστολικής Εταιρείας του Λονδίνου», *Ο Εραμιστής*, (1972-73), σ. 222. Επίσης βλ. στη σ. 221 την έκδοση ενός Αγγλοελληνικού Αλφαβηταρίου, που έγινε στα 1829.

1. Γκίνης-Μέξας, ό.π. αρ. 5352.

2. Βλ. ό.π. αρ. 7440.

3. Πολυμέρης, Λεξικόν... ό.π., σ. α'.

και ως Έλληνας και ως ιδιώτης. Επέλεξε γι' αυτό το σκοπό έναν εξέχοντα Αμερικανό πολίτη, που του αφιέρωσε το Λεξικό· κι αυτός ήταν ο μεγάλος φιλέλληνας Εδουάρδος Έβερρετ (Edward Everett)', ο οποίος στα χρόνια της Ελληνικής Επανάστασης ύψωσε «έντονον φωνήν εν τῇ Γερουσία ὑπὲρ τῶν ἀγωνισθέντων κατὰ τῆς δουλείας πατέρων ἡμῶν!»²

Απευθυνόμενος, λοιπόν, στον Έβερρετ, που ίσως να τον είχε γνωρίσει, όταν ζούσε στη Βοστώνη³, εκφράζει την ευγνωμοσύνη του και ως ιδιώτης με τα ακόλουθα χαρακτηριστικά λόγια: «Πρέπει νὰ ὁμολογήσω ἐνώπιον ὄλου τοῦ κόσμου ὅτι πᾶν ὅ,τι ὑπάρχει ἐν ἐμοὶ ἐπίκτητον ἀγαθόν, εἶναι καρπὸς τῆς ὠραίας πατρίδος ὑμῶν. Εἰς αὐτὴν ὀφείλω τὸν αὐστηρὸν χαλινὸν τῶν νεανικῶν ὀρμῶν μου. Εἰς αὐτὴν τὰς γενικὰς ἀρχάς, διὰ τῶν ὁποίων ρυθμίζω ὅπως οὖν τὰς ἰδέας καὶ τὰ βήματα τῆς ζωῆς μου, εἰς τὸ ἀχανές καὶ κλυδωνιζόμενον τοῦτο πέλαγος τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Εἰς αὐτὴν, τέλος, ὀφείλω τὸ ἐξαίρετον ἐπάγγελμά μου, τὸ ὁποῖον οὐχὶ μόνον μὲ ἀξιοῖ νὰ ζῶ τιμίως καὶ χρησίμως μεταξὺ τῶν ὁμογενῶν μου, ἀλλὰ καὶ στάδιον προόδου μοὶ παρέχει ἀπεριόριστον ἐν τῇ κοινωνίᾳ»⁴.

Επιστολή Πολιτική

Ένα δείγμα του ενδιαφέροντος που είχε ο Πολυμέρης για τα πολιτικά πράγματα της Ελλάδας είναι και η πλαστή αυτή επιστολή. Το συγκεκριμένο κείμενο, που γράφτηκε στις 27 Σεπτεμβρίου 1843⁵, δηλαδή λίγες μόλις

1. Για τον Ε. Έβερρετ σε σχέση κυρίως με τη φιλελληνική του δράση βλ. Λάζος, ὁ.π., τόμ. Α' σ. 358-378, όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

2. Πολυμέρης, *Λεξικόν...* ὁ.π. μετὰ τὴ σελίδα τοῦ τίτλου.

3. Πρβλ. το ὕφος στο κλείσιμο τῆς προσφώνησης: «Δέχθητι, ὄθεν, ἔξοχε ἄνερ, τὴν μικρὰν ταύτην προσφορὰν, τὴν ὁποῖαν ἀπλοῦς πολίτης τῆς Ἑλλάδος σὰς προσφέρει ἐκ τῶν βράχων τῆς Σύρου, ὡς τεκμήριον βαθυτάτης ὑπολήψεως καὶ ἀπεριορίστου σεβασμοῦ».

4. Βλ. ὁ.π. Θα μπορούσαμε νὰ πούμε πως ἡ ὥρα που διάλεξε ὁ Πολυμέρης νὰ εκφράσει τὴν ὀφειλὴ του στὴν Ἀμερική, καθὼς καὶ ἡ πράξη τῆς αφιέρωσης στὸν Έβερρετ εἶχαν τὸ νόημα νὰ προκαλέσουν —για ἄλλη μιὰ φορὰ— φιλελληνικά αἰσθήματα στους Ἀμερικανούς. Σε μιὰ στιγμή που ὁ ρωσοτουρκικὸς (καὶ στὴ συνέχεια Κριμαϊκὸς) πόλεμος, που ἄρχισε στὰ 1853, εἶχε αναπτέρωσε τὶς ἐλπίδες τῶν Ἑλλήνων γιὰ ἀπελευθέρωση τῶν αλύτρωτων περιοχῶν τῆς Ἠπείρου, τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Μακεδονίας (βλ. Γ. Ασπρέας, *Πολιτικὴ Ἱστορία τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος 1821-1928*, τόμ. 3, Ἀθήναι 1930², τόμ. Α' σ. 220 κ.ε.). Εξάλλου, γιὰ νὰ ζητήσει υλικὴ βοήθεια ἀπὸ τὸν ἀμερικανικὸ λαὸ ἢ τὴν Κυβέρνησή του εἶχε φθάσει στὴ Ν. Υόρκη ἀπὸ τὸν Ἰούνιο τοῦ 1854 ὁ Χρῆστος Ευαγγελίδης. Ἦταν κι αὐτὸς ἓνα ἀπὸ τὰ παιδιά, που εἶχαν πάει στὴν Ἀμερική κατὰ τὴ διάρκεια τῆς Επανάστασης. Βλ. Λάζος, ὁ.π. τόμ. Β' σ. 595 κ.ε.

5. Γ. Πολυμέρης, *Επιστολὴ Πολιτικὴ πρὸς φίλον ἐν Λονδίῳ. Πραγματευομένη Περί τῆς νέας τῶν Ἑλλήνων Πολιτικῆς Μεταβολῆς τῆς Τρίτης Σεπτεμβρίου καὶ περὶ τῆς γενησομένης*

ημέρες από την «Πολιτική Μεταβολή» της 3ης Σεπτεμβρίου, παρουσιάζει ενδιαφέρον, καθώς μας μεταφέρει το ψυχολογικό κλίμα μέσα στο οποίο ζούσαν οι απλοί πολίτες, περιμένοντας με αγωνία τα αποτελέσματα των εργασιών της Εθνικής Συνέλευσης των Αντιπροσώπων που άρχισε εντός ολίγου. Θα αξιωνόταν ο Λαός «νά παγιώση ἔν κατάλληλον Πολιτικὸν Σύ- νταγμα ἐναντίον τῆς ραδιουργίας καὶ τῆς καταδρομῆς τῶν ἀπολύτων; Τοῦτο εἶναι τὸ ζήτημα, τὸ ὁποῖον σήμερον ἀπασχολεῖ καὶ τὰ πνεύματα καὶ τὰς καρδιάς ἡμῶν ὅλων»¹.

Περιήγησις εν Κριμαία

Αποτελεί εντυπωσιακό, κατά τη γνώμη μας, φαινόμενο το να ξεκινήσει ένας Έλληνας στις 19 Απριλίου 1856 από την Ερμούπολη (κι αυτός ήταν ο Γ. Πολυμέρης)² για την Κριμαία, προκειμένου να επισκεφθεί τα πεδία των μαχών ενός πολέμου, που μόλις πριν λίγο είχε λήξει³, να γνωρίσει τους κατοίκους των περιοχών που είχαν συνδεθεί με τα πολεμικά γεγονότα, να μιλήσει γι' αυτά με πολεμιστές των αντίπαλων στρατοπέδων κι έτσι να σχηματίσει την προσωπική του άποψη για τα αίτια και τα αποτελέσματα που είχε ο μεγάλος αυτός πόλεμος⁴.

Βέβαια, ο Πολυμέρης ως λόγιος και κυρίως ως βιβλιοπώλης, που ήταν, θα σκέφτηκε πως ένα βιβλίο — που θα μιλούσε για το ταξίδι με πλοίο στη γραμμή των ωραίων παραλίων της Μ. Ασίας· για τους σταθμούς στις πόλεις του ελληνισμού από τη Σμύρνη ως την Κωνσταντινούπολη· που θα αναφερόταν στην από πολλές πλευρές σημαντική Κριμαία⁵ — θα είχε αξιό-

Εθνικής Συνελεύσεως, υπό. — Ερμούπολις 1843, σ. 16.

1. Ο.π. σ. 6.

2. Γ. Πολυμέρης, *Περιήγησις εν Κριμαία μετά Ημερολογίου, υπό* —, Ερμούπολις 1856, σ. 3.

3. Η οριστική συνθήκη ειρήνης υπογράφηκε στις 18/30-3-1856. Συνεπώς, ο Πολυμέρης την αγνοούσε, όταν αναφέρει (βλ. ό.π.) ότι το ταξίδι του άρχισε στις παραμονές της σταθερής ειρήνης. Εκτός κι αν εννοούσε ότι ακόμη δεν είχαν αποχωρήσει από την Κριμαία όλα —τα πρώην εχθρικά για τους Ρώσους— στρατεύματα των Αγγλογάλλων.

4. Βλ. ό.π. Το ταξίδι του Πολυμέρη κράτησε από 19-4-1856 ως 16-7-1856.

5. Ενώ το μισό περίπου μέρος του έργου μιλάει για τους τόπους που προηγήθηκαν της άφιξης του στην Κριμαία, ο Πολυμέρης έβαλε στον τίτλο μόνο την ονομασία της συγκεκριμένης περιοχής για λόγους κατανάλωσης, όπως νομίζουμε. Το ενδιαφέρον των Ελλήνων για τον Κριμαϊκό Πόλεμο γίνεται φανερό και από το ότι δυο φοιτητές τότε της Νομικής, οι Π. Α. Γεωργιάδης και Α. Ν. Χλωρός, μετέφρασαν το έργο του Βαζώνου Βαζανκούρ, *Η Κριμαϊκή εκστρατεία*, τόμ. Α' -Β', 1859-1860.

λογη κυκλοφορία, επειδή όλα αυτά ενδιέφεραν τους Έλληνες.

Έτσι, έγραψε, εν είδει ημερολογίου, μια περιήγηση, η οποία δεν αναφέρεται μόνο στις τοποθεσίες και στους συντελεστές των πολεμικών συγκρούσεων. Αντίθετα, το μεγαλύτερο μέρος του βιβλίου μιλάει για θελκτικά τοπία, για γεγονότα που προξενούν λύπη, για σκηνές από την καθημερινή ζωή που διασκεδάζουν. Επίσης, περιγράφει την ανώτερη —ποιοτικά— ζωή των Ελλήνων, όπου κι αν τους συνάντησε και όλα αυτά με πολλή γλαφυρότητα.

Από το αξιόλογο αλλά εντελώς —ή σχεδόν— άγνωστο αυτό κείμενο των εξηντατεσσάρων μόνο σελίδων, παραθέτουμε τα ακόλουθα αποσπάσματα που κλείνουν και τη μελέτη μας για τη ζωή και το έργο του Γ. Πολυμέρη.

* * *

«Όλη η μελαγχολία μου μετεβλήθη εις τέρψιν και ήδονήν εν εκείνη τη θέσει, διότι τὰ ύψητετη και όγκώδη δένδρα, ό ήχος τών από δεξαμενήν εις δεξαμενήν εν τῷ Κεατχανᾶ' καταρρεόντων ύδάτων, ό σιωπηλός και ακίνητος ποταμός και πᾶσα ή στολίζουσα τὰ πέριξ αὐτοῦ φύσις κατασταίνουσι τὸ μέρος τερπνότατον. Ἡ εὐάρεστος και αγαπητή λέξις, Πανσίλυπον, τήν όποίαν αναρμόστως ένεθρόνισαν εις τινας μικροῦ λόγου άξιους τόπους, έπρεπεν έδῶ νά λάβη τήν ύψηλήν και άρμόζουσαν αὐτῇ έδραν, άντι τῆς τραχείας τοῦ Κεατχανᾶ. Χωρίς νά ένδιατρίψω περισσότερον, λέγω μόνον, ότι τὸ μέρος τοῦτο τῆς Πόλεως είναι ή ζωογονοῦσα τās νεανικās καρδίας πηγή, και ότι όλαι αί λύπαι τῆς Νεολαίας, όποίας δήποτε φύσεως και βαρύτητος άν ὦσι, εκεί διασκεδάζονται!»².

* * *

«Ἡ πόλις αὕτη (το Μπαξέ Σεράι) κατοικείται από 25 σχεδόν χιλιάδας ψυχών, έξ ὧν 2 περίπου χιλιάδες είναι Ρῶσοι, τριακόσιοι Γραικοί (τῶν πλείστων από Μπαλουκλαβᾶ) όλίγοι Έβραιοι και οί επίλοιποι Τάταροι. Οι Γραικοί τοῦ Μπαλουκλαβᾶ εύρίσκονται σχεδόν πάντες εις τήν στρατιωτικὴν ύπηρεσίαν, άποκτήσαντες πολλοί τούτων προνόμια και βαθμούς και ύπηρετοῦντες τήν Ρωσικὴν Κυβέρνησιν μετά πολλῆς προθυμίας και άνδρείας. Λαλοῦσιν άξιόλογα τήν γλῶσσαν ήμῶν, διακρινόμενοι καλῶς εκ τῆς προφορᾶς και τῆς φυσιογνωμίας. Όμιλῶν δέ τις μετά τῶν μικρῶν παιδων, οὔτινες άποτελοῦσιν τήν πέμπτην γενεάν τῆς άποικίας αὐτῆς, νομίζει ότι εύρίσκεται εν Θεσσαλία ή εν Ἡπειρώ και άκούει τήν ειδικὴν προφορᾶν

1. Χαρτοποιία στην άκρη του Κεράτιου Κόλπου, που έδωσε την ονομασία της στην περιοχή.

2. Πολυμέρης, *Περιήγησις*, ό.π. σ. 27.

ἐκείνων τῶν μερῶν, ὅθεν ἡ καταγωγή αὐτῶν. Τὰ ἑλληνικά ἦθη τηροῦνται αὐστηρότατα καὶ μάλιστα παρὰ ταῖς γυναιξί, αἵτινες οὐδαμῶς μιμοῦνται τὰς ἐξευτελιζούσας τὸ θῆλυ γένος ἐλευθερίας τοῦ νεωτερισμοῦ. Τῇ ἀληθείᾳ, εἶδον ἐκεῖ Ἑλληνίδας, τῶν ὁποίων ἡ σεμνοπρέπεια καὶ ἡ αἰδῶς μὲ ἐξέπληξαν ἐν τῷ μέσῳ τῆς ματαιοφροσύνης καὶ κενοδοξίας τῶν Ρωσίδων»¹.

* * *

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Για να γίνει πιο σαφής η εικόνα της τυποεκδοτικής δραστηριότητας που είχε η Τυπογραφία Γ. Πολυμέρη, παραθέτουμε τον κατάλογο που ακολουθεί, ο οποίος —όπως πιστεύουμε— θα εμπλουτισθεί στο μέλλον με εκδόσεις που θα φέρνει στο φως η έρευνα. Οι αριθμοί στις παρενθέσεις παραπέμπουν στη βιβλιογραφία των Γκίνη-Μέξα.

Κατάλογος των εκδόσεων της Τυπογραφίας Γ. Πολυμέρη

1. Περί του τέρατος της Ερμουπόλεως. Επιστολή του ... Ι. Δε Κιγάλλα. 1834 (2416)
2. Γραμματική της αρχαίας και της σημερινής ελληνικής ... υπό Ν. Βάμβα. 1836 (2617)
3. Γραμματική ... της Ιταλικής γλώσσης υπό Ι. Δε Κιγάλλα. 1836 (2618)
4. Γύμνασμα Ανδρέα Ναύτη ... Περί ανατροφής. 1836 (2619)
5. Εγκώμιον Φωκίωνος. Γύμνασμα ... υπό Μ. Γρημάνη. 1836 (2636)
6. Κοραή Εγκώμιον. Γύμνασμα ... υπό Λ. Σακελλαρίδου. 1836 (2674)
7. Πίναξ ιστοριοκριτικός της λατινικής φιλολογίας. υπό Ι. Δε Κιγάλλα. 1836 (2706)
8. Ομιλία Γενομένη ... παρά κ. Ν. Βάμβα την 8 Νοεμβρίου 1836. 1836 (10312)
9. Αυτομάθεια ... Υπό Γ. Πολυμέρη. 1837 (2757)
10. Εγχειρίδιον Αριθμητικής ... υπό Η. Χριστοφορίδου. 1837 (2777)
11. Ομιλία του Κυρίου Ν. Βάμβα ... την 24 Ιουνίου 1837 (2860)
12. Παρατηρήσεις περί ξένης Τραπεζής εις την Ελλάδα. 1837 (2869)
13. Ιωσήφ Δε Κιγάλλα ... Διατριβή. Περί Εμμήνων και Χλωρώσεως. 1838 (2983)
14. Ισοκράτους Πανηγυρικός υπό Π. Αντωνιάδου. 1838 (3007)
15. Περί της νεοελληνικής Εκκλησίας ... υπό Ν. Βάμβα. 1838 (3024)
16. Στοιχεία φιλοσοφίας ... υπό Ν. Βάμβα. 1838 (3044)
17. Συνοπτικοί Πίνακες των Χρεών των Ουλαμαγών ... υπό Ν. Πασχάλη. 1838(10352)
18. Βίοι του Β. Φραγκλίνου και Α. Κοραή, και η Επιστήμη του καλού Ριχάρδου ... υπό Χ. Α. 1839 (3094)
19. Βίος Σόλωνος ... υπό Χ. Α. 1839 (3095)
20. Γραμματική ... της Ελληνικής γλώσσης. Υπό Ι. Δε Κιγάλλα. 1839 (3102)
21. Η λύρα Ιωάννου Δ. Καρατζούτσα. 1839 (3136)
22. Η ορφανή της Χίου ... Υπό Ιακ. Γ. Πιτζιπίου. 1839 (3138)

1. Βλ. ό.π. σ. 44-45.

23. Περί λύσης, Διατριβή υπό Ι. Δε Κιγάλλα. 1839 (3184)
24. Χρηστομάθεια γαλλική ... υπό Ι. Γ. Πιτζιπίου. 1839 (3221)
25. Αυτοσχέδιος Διατριβή ... [υπό Γ. Πολυμέρη]. 1840¹
26. Μούσα θηλάζουσα ... υπό Ι. Δ. Καρατσούτσα. 1840 (3348)
27. Ο Μεγακλής ... Παρά Γ. Δ. Ροδοκανάκη. 1840 (3357)
28. Ποιήματα τραγικά ... υπό Αντ. Ι. Καμπουροπούλου. 1840 (3372)
29. Χιακά ήτοι Ιστορία της νήσου Χίου ... Υπό Αλ. Μ. Βλαστού. 1840 (3415)
30. Γεωγραφία της Ελλάδος ... υπό Ι. Ν. Βαλέττα. 1841 (3436)
31. Γραμματική της Γαλλικής Γλώσσης ... υπό Ι. Γ. Πιτζιπίου. 1841 (3439)
32. Δοκίμιον περί αρχής και φύσεως της ναυτιλίας... υπό Ν. Χ. Βελτάκη. 1841 (3454)
33. Η λογική γραμματική της ελληνικής γλώσσης. Υπό Ι. Γ. Πιτζιπίου. 1841 (3483)
34. Λογίδριον ... υπό Ι. Σ. Γαλάτη. 1841 (3497)
35. Ψυχολογία στοιχειώδης ... παρά ... Γ. Σερουΐου. 1841 (3571)
36. Ωδή εις τους επαναστάνας Κρήτας. Υπό Ι. Δ. Καρατσούτσα. 1841 (3573)
37. Λόγος του... Γ. Σερουΐου εκφωνηθείς... [στα] 1841. Ιουνίου 15. (10388)
38. Ομιλία παρά του ... Ι. Ν. Βαλέττα. 1841 (10390)
39. Η βάπτισις της Κυρίας Αικατερίνης Ν. Χαντζερή ... 1842 (3623)
40. Κλίμαξ της αγγλικής γλώσσης. Υπό Χ. Α. Μ. Ευαγγελίδου. 1842 (3643)
41. Μαλβίνα. Σύνταγμα της Γαλλίδος Κοττίνης ... 1842 (3660)
42. Ο Κγιαούρης του λόρδου Βύρωνος. 1842 (3672)
43. Ύμνος εις τον Θεόν, ... υπό Γρ. Ι. Φωτεινού. 1842 (3725)
44. Λόγος. Περί φύσεως του ανθρώπου ... Υπό Δ. Τ. Μηνακούλλη. 1843²
45. Γραμματική της γαλλικής γλώσσης ... υπό Α. Δαυΐδ. 1843 (3763)
46. Επιστολή Πολιτική ... Υπό Γ[εωργίου] Π[ολυμέρη]. 1843 (3778)
47. Θάνατος ... του ενδόξου Καραϊσκάκη ... υπό Φ. Σιμωνίδου. 1843 (3804)
48. Ο θρίαμβος της Τρίτης Σεπτεμβρίου, άσμα ... υπό Τ. Αγγελίδου. 1843 (3860)
49. Πλάτωνος Κρίτων. 1843 (3879)
50. Πλουτάρχου Φιλοποίμην. 1843 (3882)
51. Χειραγωγός εις την ψυχολογίαν υπό Γ. Σερουΐου. 1843 (3921)
52. Εγκώμιον εις τον ... Θεόδ. Κολοκοτρώνην ... Παρά Γ. Σερουΐου. 1843 (10429)
53. Πανηγυρικός εις την 25 Μαρτίου ... παρά Γ. Σερουΐου. 1843 (10441)
54. Αλφαβητάριον μικρόν δια τους αρχαρίους. 1844 (3936)
55. Βίος Σόλωνος. Υπό Γ. Π[ολυμέρη]. 1844 (3952)

1. Βλ. τον αρ. Α 1300 στο: Ευρ. Δημητρακοπούλου, «Ελληνική Βιβλιογραφία 1800-1863. Προσθήκες», *Ο Εραμιστής*, 10 (1973), σ. 262. Το περιεχόμενο της συγκεκριμένης Διατριβής του Πολυμέρη προκάλεσε την απάντηση που δημοσιεύθηκε ανώνυμα στο περ. Η Σάλπιγξ της Ελευθερίας, έτ. Α΄, αρ. 12/1-1-1841, σ. 188-193. Επίσης βλ. το σχόλιο του Ξ. Αναστασιάδη (ψευδώνυμο του Ιωάννη Γ. Γεννάδιου) στο: *Γεωργίου Γενναδίου Βίος-Έργα-Επιστολαί*, ό.π. σ. 443-445).

2. Βλ. τον αρ. Α 614 στο: Β. Σαμπανόπουλος, «Ελληνική Βιβλιογραφία 1800-1863. Προσθήκες», *Ο Εραμιστής*, 5 (1967), σ. 43.

56. Γραμματική της Αρχαίας και της σημερινής Ελληνικής Γλώσσης ... υπό Ν. Βάμβα ... 1844 (3956)
57. Ο Γονζάλβης Κορδούβιος ..., μυθιστορικό σύγγραμμα του Γάλλου Φλωριανού μεταφρασθέν ... υπό Γ. Δ. Συγγρού. 1844 (4035)
58. Ο σύζυγος, σύνταγμα της κομήσεως Δάσσης, μεταφρασθέν ... υπό Ι. Μ. Βούρου. 1844 (4044)
59. Περί της επεμβάσεως των Υπουργείων εις τας εκλογάς βουλευτών ... Διατριβή Γ. Α. Ναύτη. 1844 (4056)
60. Χριστιανικής Διδασκαλίας Μάθημα ... Ιεράς Κατηχήσεως Σύνοψις ... 1844 (4102)
61. Περί της πανώλους ... υπό Ι. Δε Κιγάλλα. 1846 (4424)
62. Σχεδιάσμα κατόπτρου της νεοελληνικής φιλολογίας ... υπό του κ. Δρ. Ι. Δε Κιγάλλα ... 1846 (4471)
63. Ωδή εις τον αείδιμον [sic] Ρήγαν ... Υπό Σόλ. Αξιώτου. 1846 (10515)
64. Επιστολή Γ. Α. Ναύτη περί Σύρου και Ερμουπόλεως. 1847 (4534)
65. Προς την ... Σοφίαν Βερναρδάκη ... Επιστολή Γ. Α. Ναύτη. 1847 (4635)
66. Λεξικόν της Ελληνικής Ορθογραφίας ... Από μελέτας ... Γ. Σερουΐου. 1848 (4766)
67. Συντακτικόν της Λατινικής Γλώσσης υπό Καρ. Φαβρικίου. 1848 (4864)
68. Βίος του Βενιαμίν Φραγκλίνου και η Επιστήμη ... υπό Γ[εωργίου] Π[ολυμέρη]. 1849 (4904)
69. Γραμματική της αρχαίας Ελληνικής γλώσσης παράλληλος με την σημερινήν ... υπό Ν. Βάμβα ... 1849. (4909)
70. Αυτοσχέδιος Διατριβή ... [υπό Γ. Πολυμέρη]. 1850¹ (5134)
71. Αλφαβητάριον αγγλικόν. Υπό Γ. Πολυμέρη. 1851 (5352)
72. Απάντησις ... υπό Γ. Πολυμέρη. 1851² (5360)
73. Εσωτερικός προσωρινός Κανονισμός του Δημοτικού Νοσοκομείου Ερμουπόλεως. 1851 (10623)
74. Τεχνολογικόν της Γαλλικής Γλώσσης υπό Μ. Κουτζούδη. 1852 (5860)
75. Εγχειρίδιον Χριστιανικόν ... υπό Δημητρίου Ν. του Δαρβάρεως. 1852³
76. Λεξικόν Αγγλοελληνικόν ... υπό Γ. Πολυμέρη. 1854 (6252)
77. Αυτοσχέδιος Διατριβή ... προς τους Αντιπροσώπους του Έθνους [υπό Γ. Πολυμέρη]. 1855 (6396)
78. Αυτοσχέδιος Διατριβή ... περί του μονοπωλίου των διδακτικών βιβλίων. Υπό Γ. Πολυμέρη. 1855 (6397)
79. Διατριβή Ζ' ... Υπό Γ. Πολυμέρη. 1855 (6408)

1. Σε επιστολή του της 20 Ιανουαρίου 1851, που δημοσιεύθηκε στον αρ. 1133 της εφ. Ο Αιών, ο Ιω. Κοκκώνης αναφέρεται —μεταξύ των άλλων— και στη συγκεκριμένη Διατριβή του Γ. Πολυμέρη.

2. Το περιεχόμενο της επιστολής του Κοκκώνη, που αναφέρθηκε στην προηγούμενη σημείωση, προκάλεσε την «Απάντησι» του Γ. Πολυμέρη.

3. Βλ. τον αρ. Α 833 στο: Εμμ. Ι. Μοσχονάς, «Ελληνική Βιβλιογραφία 1800-1863, Προσθήκες», Ο Εραμιστής, 6 (1968), σ. 90.

80. Προς τον Υπουργόν των Εκκλησιαστικών ... Κύριον Γ. Ψύλλαν. Υπό Γ. Πολυμέρη. 1855 (6535)
81. Επιτομή της Ιεράς Ιστορίας ... 1855 (10750)
82. Περιήγησις εν Κριμαία ... υπό Γ. Πολυμέρη. 1856 (7024)
83. Σοφίας Απάνθισμα ... υπό Γ. Πολυμέρη. Έκδ. Τρίτη. 1856 (7061)
84. Χριστιανικής Διδασκαλίας Μάθημα ή Σύνοψις της Ιεράς Ιστορίας υπό Α. Κοραή. Μετατυπωθείσα ... υπό Γ. Πολυμέρη. 1856 (10803)
85. Εγκόλπιον των νέων ή ομιλία εκφωνηθείσα ... υπό Ι. Χάους και μεταφρασθείσα ... υπό Γ. Πολυμέρη. 1857 (7173)
86. Επιτομή Αγγλικής Γραμματικής ... υπό Γ. Πολυμέρη. 1857 (7212)
87. Περιγραφή της εν Τήνω ... ευρεθείσης ... εικόνας ... υπό Διον. Πύρρου. 1857 (7339)
88. Τα κατά του εν Ελλάδι μονοπωλίου των διδακτικών βιβλίων. Υπό Γ. Πολυμέρη. 1857 (7406)
89. Αγγλοελληνικοί ... διάλογοι ... Υπό Γ. Πολυμέρη ... 1858 (7740)
90. Γαλλοελληνικοί ... διάλογοι ... Υπό Γ. Πολυμέρη και Λ. Βαρότση. 1858 (7475)
91. Επιτομή της Ιεράς Ιστορίας ... 1858 (7536)
92. Αλφαβητάριον ... Υπό Γ. Πολυμέρη. 1859 (10863)
93. Προπαιδεία. (Αχρονολόγητο) (10029)

Ακαταλογογράφητες εκδόσεις

94. Αυτόσχέδιος Διατριβή περί της σημερινής καταστάσεως των ιδιωτικών τυπογραφιών εις την Έλλάδα, Άποτεινομένη προς τόν Γραμματέα της Οίκονομίας. Στο τέλος: Μέ τό άνήκον σέβας. Είς των Ίδιοκτητών τυπογράφων. Έν Άθήναις εκ της τυπογραφίας Γ. Πολυμέρη τήν 11 Ίαννουαρίου [sic] 1838. Πωλείται προς 15 λεπτά τό φυλλάδιον εις τό Βιβλιοπωλείον του Κ[υρίου] Ρίτζ.
Σχ. 8, σελ. 8. ΓΑΚ, Αρχεία Βλαχογιάννη, Κυτίον 69 τύπος - τυπογραφία. Βλ. και σημ. 51 εδώ.
95. Βίος Πιττακού προς χρῆσιν των έλληνικων παιδων. Έκ του Γαλλικου μεταφρασθεις υπό Χ. Α. Έν Έρμουπόλει, εκ της τυπογραφίας Γ. Πολυμέρη 1840
14 p. 13 cm. GEN. MGL 387.
96. Βίος Θαλου προς χρῆσιν των Έλληνικων παιδων. Έκ του Γαλλικου μεταφρασθεις υπό Χ.Α. Έν Έρμουπόλει, Εκ της Τυπογραφίας Γ. Πολυμέρη. 1840
14 p. 14 cm. GEN. MGL 387.
97. Βίος του Βενιαμίν Φραγκλίνου, καί ή Έπιστήμη του καλου Ριχάρδου, διά τους παιδας των Έλλήνων. Υπό Γ. Π. Έκδοσις δευτέρα, Έν Έρμουπόλει, εκ της τυπογραφίας Γ. Πολυμέρη. 1843
32 p. 15 cm. GEN. MGL 387.
98. A Selection of Amusing Anecdotes for the use of schools. Syra, Printed and Published by G. Polymeres. 1852
Σχ. 16, φ 1 + σ. 143 + σ. 1 GEN. Scie. Lang. 649.

Λανθάνουσες εκδόσεις

99. «Ιερά Κατήχησις υπό Γ. Πολυμέρη. Ερμούπολις 1841»¹

100. «Αλφαβητάριον περιέχον τους εις τα δημοτικά σχολεία εν χρήσει της δευτέρας εκδόσεως πίνακας της αναγνώσεως... Υπό Γ. Πολυμέρη ... 1850. Έκδοσις πρώτη»²

1. Την έκδοση αυτή γνωρίζουμε από Εγκύκλιο με αρ. 8715/6-11-1850, που υπογράφεται από τον τότε Υπουργό Παιδείας Π. Α. Πάικο. Το εν λόγω έγγραφο απαγόρευε στους δασκάλους να χρησιμοποιούν για το μάθημα των θρησκευτικών, εκδόσεις που δεν αναφέρονταν σε προηγούμενη εγκύκλιο (αρ. 6159/7-4-1950). Απαιτούσε, λοιπόν, ο Υπουργός να «αποσκορακίσουν» οι δάσκαλοι από τα σχολεία και από τα χέρια των μαθητών τους τις μη εγκεκριμένες εκδόσεις του συγκεκριμένου μαθήματος. Αναφερόμενος, επιπλέον, ονομαστικά στο Γ. Πολυμέρη, έγραφε τα εξής: «...και σās γνωστοποιούμεν, μάλιστα, ότι μεταξύ αυτών υπάρχει μία έκδοσις τῆς Ἱερᾶς Κατηχήσεως ὑπὸ Γ. Πολυμέρη ἐν Ἐρμουπόλει κατὰ τὸ 1841 γενομένη, ἥτις εἰς τὸ δεύτερον ἄρθρον τοῦ συμβόλου τῆς Ἱερᾶς ἡμῶν Πίστεως περιέχει τρομερὰν βλασφημίαν...» (βλ. Π. Ι. Κλάδος, *Εκκλησιαστικά και Εκπαιδευτικά*, Αθήναι 1860-1869 (τόμ. 2), τ. Α', σ. 564-565). Εμείς υπογραμμίζουμε εδώ το γεγονός ότι η παραπάνω Εγκύκλιος κοινοποιήθηκε 2 μήνες μετά την αθωωτική για τον Πολυμέρη απόφαση του Πρωτοδικείου της Σύρας, για την οποία έγινε λόγος προηγούμενα. Ενώ η έκδοση με την «τρομερὰν βλασφημίαν» κυκλοφορούσε ανενόχλητα στα σχολεία για 9 σχεδόν χρόνια. Βλ. και την επόμενη σημείωση.

2. Στο «Αλφαβητάριον τοῦ 1850 ἔτους», που εξέδωσε ο Γ. Πολυμέρης αναφέρεται το Βούλευμα του Συμβουλίου των εν Σύρῳ Πλημμελειοδικῶν (ό.π. σ. 883 και 884). Πολύ συνοπτικά η υπόθεση με το συγκεκριμένο Αλφαβητάριο έχει ως εξής: Στα 1848 εκδόθηκαν «Νέοι Πίνακες» για την Ανάγνωση στα αλληλοδιδασκτικά σχολεία (σήμερα λανθάνουν) από το τυπογραφείο του Α. Κορομηλά με έξοδα του κράτους. Τους Πίνακες αυτούς είχε συντάξει ο Ιω. Κοκκώνης, ο οποίος την ίδια χρονιά και από το ίδιο τυπογραφείο εξέδωσε τις «Πινακίδες ἢ Νέον Αλφαβητάριον» (βλ. το Βούλευμα, ό.π. σ. 881). Στο έργο του αυτό, που προοριζόταν για τους μαθητές, είχε ανατυπώσει το περιεχόμενο των Νέων Πινάκων, προσθέτοντας στο κάτω μέρος σχεδόν κάθε σελίδας κάποιες υποσημειώσεις. Ο Πολυμέρης κατήγγειλε με τη Διατριβή του τοῦ 1850 την έκδοση αυτή του Κοκκώνη και δήλωσε δημόσια ότι θα ανατυπώσει κι αυτός σε δικό του τεύχος τους Νέους Πίνακες, πράγμα που έκανε. Ο Κοκκώνης θεώρησε το Αλφαβητάριο του 1850, που εξέδωσε ο Πολυμέρης, ως κλεψίτυπο των δικῶν του Πινακίδων και μήνυσε το λόγιό μας στο Πρωτοδικείο της Σύρας. Αλλά το Συμβούλιο των Πλημμελειοδικῶν της Σύρας αθώωσε τον Πολυμέρη, επειδή δεν είχε μιμηθεί στο δικό του έργο τον τίτλο και τις υποσημειώσεις των Πινακίδων. Αυτά μόνον θεώρησαν οι δικαστές της Σύρας πως ήταν «ιδιαζόντως έργα νοῦς» του Κοκκώνη. Ως προς το περιεχόμενο των Πινακίδων έκριναν πως αυτό περιλάμβανε συνηθισμένα και κοινὰ πράγματα «εἰς ὄλα τὰ Ἄλφαβητάρια καὶ εἰς τοὺς Ἄλληλοδιδασκτικοὺς Πίνακας [τους] προεκδοθέντας πρὸ τοῦ Ἄλφαβηταρίου τοῦ Ι. Π. Κοκκώνη». Η παραπάνω απόφαση ἔδινε το δικαίωμα ὄχι μόνο στον Πολυμέρη ἀλλὰ και σε κάθε ιδιοκτήτη τυπογραφείου να διακινεῖ ελεύθερα τα βιβλία που τύπωνε για τους μαθητές με το περιεχόμενο των Νέων Πινάκων για την Ανάγνωση. Ἐτσι, περιοριζόταν, ως ἓνα βαθμό, ἡ μονοπώληση στις χιλιάδες των μαθητῶν, που φοιτοῦσαν στα δημοτικά σχολεία, των Πινακίδων, δηλ. μιας έκδοσης των Κοκκώνη-Κορομηλά.

101. «Σοφίας Απάνθισμα επεξεργασθέν και εκδοθέν προς χρήσιν των Δημοτικών Σχολείων υπό Γ. Πολυμέρη. Έκδοσις πρώτη»¹

Ύστερα από τα παραπάνω, κυκλοφόρησε η Εγκύκλιος του Υπουργείου Παιδείας, που όπως είδαμε, ζητούσε να «αποσκορακισθεί» η κατήχηση του Πολυμέρη από τα σχολεία.

1. Η έκδοση αυτή, που λανθάνει, ανατυπώθηκε στα 1853 και στα 1856. Βλ. Γκίνης-Μέξας, αρ. 10 697 και αρ. 7061 αντίστοιχα.

SUMMARY

**GEORGIOS POLYMERES: A WELL - EDUCATED PRINTER FROM EPIRUS
(1811?-1858?)**

by

Athanassia K. Avdali

Georgios Polymeres was one of the many Greek children, who arrived in America during the period of the Greek Revolution (1821). Like the other children he studied there under the care of philhellen citizens or religious associations.

When Georgios Polymeres returned to Greece, he opened his own printing office, which operated mainly in Ermoupolis on the island of Syra. At the same time, Polymeris translated and wrote various works. However, the information available up to now about this scholar, who worked during the reign of King Othon, is incomplete.

This particular study has been based on unpublished material found in the archives, the Publications by Polymeres and also his own writings. It throws light upon the unknown facts of his life (his age, where his parents came from, where he was born, the possible date of his return to Greece, the possible date of his death). Moreover, it presents a picture of how the above mentioned typography operated. Finally, this study endeavours to show the influence his stay in America had on him as well as his study of the works of Korais on the one hand and his interest in educational, social, political issues of his time on the other hand.

This particular study has attempted to bring to light the personality of Polymeres. Perhaps it will stimulate further studies concerning especially his arrival and his stay in Boston, America.

